

Apsyrtoksen latinalähtöiset sanat *Hippiatricassa*

Taika Sillanpää

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, kreikkalainen filologia

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2026

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, kreikkalainen filologia

Taika Sillanpää

Apsyrtoksen latinalähtöiset sanat *Hippiatricassa*

Sivumäärät: 43, 0

Tämä tutkielma käsittelee kreikkalaisen eläinlääkäri Apsyrtoksen käyttämiä latinalähtöisiä sanoja *Hippiatricassa*, joka on myöhäisantiikista säilynyt hevoslääketiedettä käsittelevä kokoomateos. Aineisto on saatu *Corpus Hippiatricorum Graecorum* II lopussa olevasta *Voces originis latinae* -luettelosta, josta on huomioitu Apsyrtoksella B-resensiossa esiintyvät kohdat. Aineisto on analysoitu lähilukua käyttäen. Tutkielma selvittää, miten ja millaisessa kontekstissa lainasanat esiintyvät Apsyrtoksella. Kolme selkeästi esille nousevaa latinalähtöisten sanojen käyttökontekstia ovat: sanomisen verbien λέγω ja καλέω yhteydessä esiteltävät vieraat sanat, ainesosat ja mittayksiköt, ja hoitokeinojen nimet. Apsyrtoksen tekstit on kirjoitettu kirjeen muotoon ja kahdeksassa aineistossa esiintyvässä kohdassa vastaanottajan nimi on säilynyt: kuudella oli latinankielinen nimi ja kahdella kreikkalainen, jotka kumpikin olivat Apsyrtoksen tavoin hevoslääkäreitä. Lainasanojen esiintymiseen vaikuttaa Apsyrtoksen armeijataustan lisäksi hänen perehtyneisyytensä myös latinankieliseen lääketieteeseen, joka korostaa hänen osaamistaan, mutta myös yleinen hänen aikanaan käytössä ollut sanasto. Joidenkin sanojen kohdalla Apsyrtos selittää termit auki ja tarjoaa niistä latinankielisen translitteroidun vastineen. Nämä sanat ovat muita vieraampia tai eroavat tavallisesta käyttöyhteydestään. Osa sanoista, kuten hoitokeinojen ja ainesosien nimet sekä mittayksiköt, esiintyvät ekonomisuuden vuoksi latinalähtöistä sanaa käyttäen. Selkeästi eniten latinalähtöisiä sanoja Apsyrtoksella esiintyy ainesosaluetteloissa. Toiseksi eniten niitä esiintyy tekstikohtien yhteydessä säilyneissä otsikoissa, jotka kertovat, mitä tekstikohta käsittelee tai mitä siinä annettavalla reseptillä valmistetaan, ja yhtenäistä ryhmää muodostamattomissa sekalaisissa yhteyksissä. Vähiten latinalähtöisiä sanoja esiintyy vieraina sanoina verbien λέγω ja καλέω yhteydessä. Tutkielma tuo esiin myös editiossa esiintyvän *Voces originis latinae* -luettelon puutteellisuuden, sillä Apsyrtoksella esiintyy myös latinalähtöisiä sanoja, jotka eivät luettelon mukaan esiinny hänellä tai jotka eivät esiinny koko luettelossa. Tällaisia sanoja tutkielman aineistosta nousi esiin neljä.

Avainsanat: Apsyrtos, *Hippiatrica*, hevoslääketiede, lainasanat

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Antiikin hevoslääketieteestä	4
1.2	<i>Hippiatrica</i>	6
1.3	Apsyrtos	9
1.4	Latinalähtöiset lainasanat kreikassa	11
1.5	Tutkimuskysymys, aineisto ja metodi	13
1.6	Aiempi tutkimus	14
2	Analyysi	16
2.1	Muiden käyttämät sanat	16
2.2	Aineisosaluetteloiden sanat	24
2.3	Otsikoiden sanat	31
2.4	Sekalaiset sanat	33
3	Johtopäätökset	38
	Lähteet	41

1 Johdanto

Tämä tutkielma käsittelee kreikkalaisen eläinlääkäri Apsyrtoksen latinalähtöisten sanojen esiintymistä hevoslääketiedettä käsittelevässä kreikankielisessä teoksessa nimeltä *Hippiatrica*. Apsyrtosta tai teosta ei ole voitu ajoittaa tarkasti: *Hippiatrican* tiedetään olevan koottu myöhäisantiikissa ja Apsyrtoksen katsotaan eläneen 50–350 jKr. välisenä aikana.¹ *Hippiatrica* on kokoomateos, joka sisältää tekstejä usealta eri auktorilta. Siinä esiintyvien latinalähtöisten sanojen analysoiminen tarjoaa tietoa kreikan ja latinan vuorovaikutuksesta hevosten terveydestä huolehtineiden ihmisten keskuudessa ja valottaa sitä, missä yhteyksissä vuorovaikutusta on tapahtunut. *Hippiatricassa* esiintyy vakiintuneiden latinalähtöisten lainasanojen lisäksi myös harvinaista latinalähtöistä alan sanastoa, jota esiintyy erityisesti Apsyrtoksella. Hän oli aikansa suurin hevoslääketieteen auktoriteetti ja hänen tekstinsä muodostavatkin merkittävän osan *Hippiatrican* sisällöstä. Näin ollen Apsyrtoksen käyttämän latinalähtöisen sanaston tutkiminen antaa erityisesti tietoa vaikutteista, joita ammattitaitoinen ja arvostettu hevoslääkäri omaksui latinankielisestä hevoslääketieteestä. Apsyrtoksen kohdalla tähän vaikutti hänen armeijassa viettämänsä aika, sillä hän kirjoitti hankkineensa siellä kokemusta hevoslääketieteestä. Eniten latinalähtöistä sanastoa Apsyrtoksella esiintyy ainesosaluetteloissa, niin ainesosina kuin mittayksikköinä.

1.1 Antiikin hevoslääketieteestä

Eläin- ja ihmislääketiede olivat jo antiikissa kaksi eri tieteenalaa. Ne olivat kuitenkin riittävän samankaltaisia, jotta eläinlääketieteessä pystyttiin välillä hyödyntämään ihmislääkäreiden käyttämiä toimenpiteitä.² Hevoslääketiedettä pidettiin ihmislääketiedettä alempiarvoisena ja Vegetius kirjoittikin eläinlääketiedettä käsittelevässä *Mulomedicina*-teoksessaan, että sen harjoittajat olivat vähemmän maineikkaita (*minus splendidus*) ja vähemmän kaunopuheisia (*minus eloquens*).³ Vaikka hevoslääketiede ei ihmislääketieteeseen verrattuna ollut arvostettua, se oli eläinlääketieteen tärkeä osa.⁴ Sen lisäksi, että nämä kaksi lääketieteen osa-aluetta olivat

¹ Björck 1994, 12. Lazaris 2024, 28. Petitjean 2019, 348.

² Esimerkiksi kohdassa CHG I 71.1 Apsyrtos kirjoitti, kuinka hevosten vatsakalvo on tikattava ihmislääkäreiden tapaan.

³ Veg. *mulom.* 1 prol. 2. Vegetius eli 300-luvulla jKr. ja oli Konstantinopolin *primiscrinus* eli pretoriaaniprefektin hallintosihteeri. Vaikka Vegetius kirjotti lääketieteestä ja sodankäynnistä, hän ei ollut lääkäri, sotilas tai historioitsija, vaan siviilivirkamies. Vegetiuksen toinen teos *Epitoma rei militaris* käsittelee sodankäyntiä.

⁴ Doyen-Higuet 2001, 3.

keskenään hierarkkiset, oli eläinlääketiede pitkään jakautunut ylevien eläinten haaraan, johon kuuluivat ainakin hevoset, ja tavallisten eläinten haaraan, johon kuuluivat kaikki loput.⁵

Hevoset samaistettiin vahvasti ihmisiin, mikä niiden tärkeyden ohella selittää kiinnostusta niiden hyvinvointiin ja terveyteen. Näin ollen ei myöskään ole yllättävää, että hevoslääketiede oli arvostukseltaan muita eläinlääketieteenhaaroja ylempänä. Antiikin Kreikassa hevosten asema eläinmaailmassa olikin sama kuin vapaiden miesten asema yhteiskunnassa: molemmat olivat muita parempiosaisia, eikä raskas työ soveltunut kummankaan arvolle. Aatteellisten syiden lisäksi myös hevosten rakenne vaikutti siihen, että ne eivät soveltuneet raskaaseen työhön. Tähän olisi voitu vaikuttaa jalostuksella, varusteiden muokkaamisella ja kouluttamisella, mutta sitä ei katsottu tarpeelliseksi, sillä muulit, aasit ja härät, joita arvostettiin hevosia vähemmän, toimivat kuorma- ja vetojuhtina.⁶

Kreikan- ja latinankielisissä hevoslääketieteen teksteissä on vain vähän tietoa hevoslääkärin ammatista. Lisäksi on epäselvää, milloin eläinlääketiede kehittyi omaksi tieteenalaksi. Kreikkalaiset auktorit mainitsevat hevosiin erikoistuneet lääkärit, *ἰππιτροί*, vasta kristillisellä ajalla. Piirtokirjoituksista ja papyruksista on sen sijaan säilynyt mainintoja, jotka voidaan tulkita eläinlääketiedettä kuvaaviksi ja näin katsoa sen olleen oma tieteenalansa jo 200-luvulla eKr. Varro (116–27 eKr.) mainitsee kreikkalaiset hevoslääkärit, joten ainakin hänen elinaikanaan eläinlääketiede oli jo oman nimikkeensä ansainnut ammatti.⁷ 200-luvun jKr. lopulla eläinlääketieteen ala siirtyi maatalouden piiristä osaksi lääketiedettä.⁸

Kaikki hevoslääketieteestä kirjoittaneet eivät olleet ammattilaisia. Esimerkiksi Hierokles oli asianajaja, joka kopioi useita kohtia Apsyrtokselta ja antoi niille hienostuneemman kielellisen asun.⁹ Eläinlääkäriydelle ei ollut selkeää määritelmää, eikä eläinlääketiedettä opettavia kouluja ollut. Näin ollen eläinlääkärin erottaminen ihmislääkäristä tai henkilöstä, jolla oli eläimiä vastuullaan ja siksi joutui pitämään huolta niiden terveydestä, ei ollut aina yksiselitteistä.¹⁰

Yleisimmin eläinten vaivoja hoidettiin levolla, kuivikkeen määrän lisäämisellä ja tasapainoisella ruokavaliolla, mutta kun vaiva ilmeni yllättäen, sitä hoidettiin muun muassa suonensis-kennällä. Kuten jo aiemmin mainittiin, ihmis- ja eläinlääketieteen välillä oli yhtymäkohtia.

⁵ Lazaris 2020, 428.

⁶ Griffith 2006a, 203–204.

⁷ Doyen-Higuet 2001, 4–5.

⁸ Lazaris 2020, 419.

⁹ Doyen-Higuet 2001, 11. Hierokles, joka oli yksi *Hippiatrican* auktoista, eli mahdollisesti 300- tai 400-luvulla – joka tapauksessa Apsyrtoksen jälkeen, sillä Hierokles viittaa häneen. McCabe (2007, 13).

¹⁰ Doyen-Higuet 2001, 7.

Yksi näistä oli viini, jota saattoi käyttää myös hevosille tarkoitettussa parantavassa juomassa. Tieteellisempiä hoitomuotoja täydennettiin usein taikuudella, ja vielä Bysantin aikana olikin epäselvää, kuinka tehokkaita hoitomuodot itsekseen olivat.¹¹ Jako tieteen ja taikuuden välillä ei tosin ollut antiikin aikana selkeä tai vakiintunut, kuten nykyään.

1.2 *Hippiatrica*

Hippiatrica on hevoslääketiedettä käsittelevä kreikankielinen kokoomateos, jonka tuntemattomaksi jäänyt taho kokosi todennäköisimmin 400- tai 500-luvulla jKr. Teoksen kokoamisolosuhteista ei ole selvyyttä.¹² Se on laajin kreikkalaisesta eläinlääketieteestä kertova teos ja samalla ainoa säilynyt teos, joka kertoo kreikkalaisesta hevoslääketieteestä.¹³ Teoksen tarkoituksena ei ole tarjota lukijalle teoreettista lääketieteellistä selvitystä hevosten vaivoista ja sairauksista, vaan antaa niihin käytännön ratkaisuja. Koska *Hippiatrica* sisältää usean auktorin tekstejä, samoihin sairauksiin ja vaivoihin esitetään eriäviä tulkintoja, jolloin teosta konsultoitavan oli mahdollista vertailla vaihtoehtoisia hoitomuotoja.¹⁴ Teoksen säilyminen – samoin kuin hevoslääketieteen eriytyminen muusta eläinlääketieteestä jo aiemmin – kertovat hevosten tärkeydestä yhteiskunnalle. Hevosten arvo korostui erityisesti urheilussa ja armeijassa. Hevosten armeijakäyttöä pidetäänkin syynä sille, että yksinomaan hevoslääketieteeseen keskittyviä tekstejä alettiin kirjoittamaan, sillä eläinlääketieteen kehitys tarjosi keinoja hevosista huolehtimiseen ja näin mahdollisti niiden käytön armeijassa.¹⁵

Pelkästään hevosten vaivojen lisäksi hevoslääketiedettä käsittelevät tekstit mainitsevat myös ihmisillä esiintyviä vaivoja, kuten kuume, ja sisältävät reseptejä, joita myös ihmisten hoidossa voitiin käyttää, ja joista osa oli Apsyrtoksen nimissä. Hevos- ja ihmislääketieteen välinen raja ei ollut kiveen hakattu, vaan alat olivat yhteydessä toisiinsa, mikä on selvästi nähtävissä kirurgiassa, sillä Apsyrtos esimerkiksi kirjoitti, että hevosten vatsakalvo on tikattava ihmislääkärien tapaan.¹⁶

¹¹ Lazaris 2020, 408–409.

¹² McCabe 2007, 1 & 259.

¹³ McCabe 2007, 12. Gitton-Ripoll 2012, 838.

¹⁴ McCabe 2007, 15.

¹⁵ Lazaris 2020, 417–418.

¹⁶ Doyen-Higuet 2019, 378–379. CHG I 71.1.

Hippiatrica on säilynyt viitenä pääresensiona yhteensä 22 käsikirjoituksessa. Tekstistä on kaikkiaan kuitenkin 25 kopiota, sillä joihinkin käsikirjoituksiin teksti on kopioitu useammin kuin kerran.¹⁷ Säilyneistä kopioista yhteensä kymmenen kuuluvat tämän tutkielman aineistona toimivaan B-resensioon, jonka pääasiallinen käsikirjoitus on voitu yhdistää Konstantinos VII Porfyrogennitoksen (hallitsi Bysanttia 945–959) skriptoriumiin.¹⁸ Kyseinen käsikirjoitus on myös vanhin kolmesta kuvitetusta *Hippiatricasta*. Toisin kuin kaksi muuta, se ei sisällä kuvia hevosista, vaan erilaisia koristekuvioita lukujen otsikoiden yhteydessä.¹⁹ Kokoamisensa jälkeen *Hippiatricasta* tuli pääasiallinen hevoslääketiedettä käsittelevä teos, joka näyttää syrjäyttäneen alan muun kirjallisuuden.

Hippiatrican pääresensioista resension M katsotaan olevan sisällöltään lähimpänä alkuperäistä kokoomateosta, ja B-resensiota pidetään toiseksi lähimpänä.²⁰ Tämä tutkielma käyttää aineistona B-resensiota, sillä se on ainoa, joka on kokonaisuudessaan painettu *Hippiatrican* Teubner-editioon. M- ja B-resensioissa on sisällöllisiä eroavaisuuksia tekstien suhteen. Lisäksi M-resensiossa auktorit esiintyvät aakkosjärjestyksessä, Apsyrτος ensimmäisenä, kun taas B-resensio on jaettu aiheiden mukaan lukuihin eikä aakkosjärjestys ole säilynyt. B-resensiossa uuden luvun aloittaa silti yleensä Apsyrτος. Yksi selitys on M-resension aakkosjärjestys, josta tämä olisi peräisin, mutta pidetään myös mahdollisena, että Apsyrτος olisi ansainnut paikkansa lukujen kärjessä ansiokkailla teksteillään.²¹ Niillä onkin merkittävä panos tunnetussa kreikkalaisessa eläinlääketieteessä.

Hippiatrica tuo yhteen tekstejä seitsemältä auktorilta: Apsyrtokselta, Anatoliokselta, Eumelokselta, Theomnestokselta, Hippokrateelta, Hierokleelta ja Pelagoniokselta. Heidän katsotaan olleen aktiivisia noin 200–400-luvuilla jKr. Auktoreiden alkuperäiset tekstit eivät ole säilyneet, vaan ainoastaan niiden *Hippiatrica*an kootut kohdat.²² Poikkeuksena on Pelagonios, jonka *Hippiatricassa* esiintyvät tekstit ovat kreikankielisiä käännöksiä hänen alun perin latinankielisestä teoksestaan, joka on säilynyt suurilta osin.²³ Apsyrtoksen tavoin hän kirjoitti

¹⁷ McCabe 2007, 18. Resensio eli teoksen käsikirjoitusten yhteinen kantamuoto.

¹⁸ McCabe 2007, 269.

¹⁹ Doyen-Higuet 2001, 17.

²⁰ CHG II, XVIII.

²¹ Doyen-Higuet 2019, 364–365.

²² Doyen-Higuet 1984, 111. Kyseessä ei ole ihmislääkäri Hippokrates, vaan kaima. Doyen-Higuet (1984, 115).

²³ Lazaris 2020, 419.

tekstinsä kirjeiden muotoon.²⁴ Seitsemän jo mainitun kirjoittajan lisäksi B-resensiossa on myös anonyymejä tekstejä ja otteita Tiberius-nimiseltä henkilöltä.²⁵

B-resensio on jaettu aiheiden mukaan 130 lukuun. Ensiksi teoksessa käsitellään hevosten sairaudet ja vaivat vakavista alkaen, minkä jälkeen vuorossa ovat leikkausta vaativat vaivat. Näiden jälkeen siirrytään puremiin, pistoihin ja muihin tapaturmisiin vammoihin, ja lopuksi teoksessa annetaan vielä lääkereseptejä. Kokoomateoksia suosittiin etenkin lääke- ja oikeustieteessä, sillä alojen taitaminen vaati laajan perehtyneisyyden niiden kirjallisuuteen. Kokoomateosten ansiosta ihmisten tarvitsivat vähemmän yksittäisiä kirjoja ja samoja aiheita koskevat materiaalit olivat kätevästi samoissa kansissa.²⁶ Vegetiuksen mukaan jotkin parannuskeinot maksoivat miltei saman verran kuin eläin itsessään ja hän mainitsikin, että esimerkiksi säästeliäättä yleensä jättivät eläintensä kohtalon sattuman varaan tai salasivat haitallisen hoidon.²⁷ Kalliidenkaan hoitojen toimivuudesta ja eläimen kuntoutumisesta ei ollut takeita, jolloin helpommaksi jäi tarvittaessa hankkia uusi ja terve yksilö.

Tekstien kirjoittaminen kirjeiden muotoon oli antiikissa tavallista, myös lääketieteen saralla. Kirjemuoto aiheutti sen, että tekstit olivat pintapuolisia ja improvisoituja, eikä taudeista annettu järjestelmällistä yleiskuvaa. Näin oli myös Apsyrtoksen kohdalla. Hän ei kirjeiden kirjoittamisen välillä tarkistanut, mitä oli aiemmin jostain aiheesta kirjoittanut, joten kirjeiden välillä esiintyy ristiriitaisuuksia, joihin vaikuttivat Apsyrtoksella milloinkin saatavilla olleet lähteet ja vaihteleva käytännön kokemus.²⁸ Säilyneet kirjeet on pitkälti jaettu eri pituisiin ja sisältönsä mukaan otsikoituihin otteisiin, jolloin moni niistä ei enää vastaa rakenteeltaan kirjettä.²⁹ Apsyrtoksen kirjeiden vastaanottajissa on niin hevoslääkäreitä kuin myös armeijan henkilöstöä. Heitä yhdistävä tekijä on, että kaikki olivat ainakin jollain tasolla vastuussa hevosista.

²⁴ McCabe 2007, 156.

²⁵ Hänestä ei tiedetä oikeastaan mitään. Doyen-Higuet (1984, 115).

²⁶ McCabe 2007, 26 & 59.

²⁷ Veg. *mulom.* 1 prol. 5.

²⁸ Oder 1926, 123–124 & 128.

²⁹ Doyen-Higuet 2019, 362.

1.3 Apsyrtos

Apsyrtos on yksi *Hippiatrica*-kokoelman seitsemästä alkuperäisestä auktorista, ja samalla tärkein keisariaikainen hevoslääketieteestä kirjoittanut auktori.³⁰ Hänen ajoittamisestaan ei olla yksimielisiä ja arviot vaihtelevat välillä 50–350 jKr.³¹ Suda-teoksen kohdan 4739 mukaan Apsyrtos olisi kotoisin Prusasta,³² joka sijaitsi Bithyniassa. Tätä tukee kohdan CHG I 1.1 kirje, jonka Apsyrtos omistaa kanssakansalaiselleen ja suurelle lääkärielle nimeltä Asklepiades, sillä antiikista tunnetaan Asklepiades, joka oli prusalainen kuuluisa lääkäri. Myös tekstikohta CHG I 37.1. on osoitettu Asklepiadeelle, mutta tällä kertaa Asklepiades Meidiaan poika Klazomenaiselle. Mikäli kyseessä on kummallakin kerralla sama Asklepiades, niin sitten Apsyrtos olisi kotoisin Klazomenaista, joka sijaitsi Joonian rannikolla nykyisen Turkin alueella. Apsyrtoksen klazomenailaisuutta tukee myös kohta CHG II s. 96 rivit 23–24, jossa Apsyrtos viittaa itseensä klazomenailaisena. Varmuutta siitä, mistä Apsyrtos oli kotoisin, ei kuitenkaan ole.

Apsyrtos palveli armeijassa Ister-joen (nyk. Tonava) seudulla ja hankki siellä kokemusta hevoslääketieteestä.³³ Apsyrtos mitä todennäköisimmin myös opetteli ja sai oppia hevoslääketieteestä, mahdollisesti Aleksandriassa.³⁴ Kaikki, mitä Apsyrtoksesta tiedetään, on peräisin hänen hevoslääketiedettä käsittelevistä kirjeistään.³⁵ Vaikka ne ovat informatiivisia, eivät ne paljasta Apsyrtoksen elämästä tai hevoslääkärin ammatista paljoa. Apsyrtoksen kirjeet voidaan tulkita fiktiivisiksi eli niitä ei olisi kirjoitettu vastauskirjeiksi oikeisiin kirjeisiin, vaan vain asian julkituomiseksi. Näin on päätelty siitä, että yhdessä kirjeessä viitataan toiseen kirjeeseen, jolla on eri vastaanottaja.³⁶

Apsyrtoksen kieli ei ole kaunopuheisia, kuten hän kuumetta käsittelevässä kirjeessään suoraan kertoikin Asklepiadeelle, kanssakansalaiselleen ja suurelle lääkärielle, jolle kirjeen omistaa. Apsyrtos pyysi häntä sen sijaan panemaan merkille tekstistä välittyvän käytännön kautta saadun kokemuksen.³⁷ Vaikka Apsyrtos vähätteli kieltään, vastaa se saman aikaisten

³⁰ Oder 1926, 121.

³¹ Björck 1994, 12. Lazaris 2024, 28. Petitjean 2019, 348.

³² Suda on noin 900-luvun jKr. lopulla koottu tietosanakirja.

³³ CHG I 1.1.

³⁴ Oder 1926, 121.

³⁵ Doyen-Higuet 2019, 354.

³⁶ Doyen-Higuet 2001, 6.

³⁷ CHG I 1.1.

lääketieteellisten tekstien konventioita.³⁸ Hänen teksteissään esiintyy useita harvinaisia termejä ja hapakseja,³⁹ sekä latinasta lainattuja sanoja. Apsyrtoksen B-resensiossa esiintyvistä tekstikohdista on jätetty pois tavanomaisina pidettyjä latinalähtöisiä sanoja.⁴⁰ Hänen kirjheidensä vastaanottajissa on niin kreikkalaisia kuin roomalaisia nimiä. Apsyrtoksen teksteistä lienee ollut latinankielinen käännös, sillä vain latinalaisia auktoireita hyödyntänyt Vegetius viittaa häneen.⁴¹

Apsyrto ei kirjeissään mainitse yksityiskohtia liittyen siihen, miten hän hevoslääketieteellisen osaamisensa armeijassa saavutti. Pelkän käytännön kokemuksen lisäksi hän oli perehtynyt laajalti myös alan kirjallisuuteen, josta erinomaisimpana hän mainitsi Mago Karthagolaisen.⁴² Apsyrto oli myös perehtynyt maataloudesta ja ihmislääketieteestä kertovaan kirjallisuuteen.⁴³ Armeijan kautta Apsyrto oli vuorovaikutuksessa muiden kansojen, kuten sarmaattien kanssa, ja omaksui heiltä hevoslääketieteen käytänteitä.⁴⁴ On esitetty, että ainakin armeijassa eläin- ja ihmislääkärit ovat voineet vaihtaa tietoja keskenään menestyksekkäin tuloksin.⁴⁵ Apsyrtoksen armeijatausta, jonka hän myös itse nostaa esille, ja kontaktit nomadeihin kertovat hänen karttuneesta ja laajasta kokemuksestaan.

Apsyrto esitti kritiikkiä sellaisia menetelmiä ja käsityksiä kohtaan, joita hän piti huonoina, mutta oli myös valmis antamaan muille tunnustusta, kun koki sen aiheelliseksi. Apsyrtoksen tekstit käsittelevät laajasti eri teemoja, eivätkä ne täysin rajoitu lääketieteeseen, vaan mukana on esimerkiksi jalostusta koskevia kohtia.⁴⁶ Hän ei ollut vaatimaton, vaan piti itse itseään aikansa parhaana hevoslääketieteen asiantuntijana.⁴⁷ Luottamus omaan ammattitaitoon olikin tärkeä tekniikka myös Apsyrtoksen ajan teknisissä teksteissä. Hänen katsotaan olleen innoituksen lähde hänen jälkeiselle lääketieteelle.⁴⁸

³⁸ McCabe 2007, 128.

³⁹ Doyen-Higuet 2019, 385.

⁴⁰ McCabe 2007, 273–274.

⁴¹ Cam 2014, 7–8. Vegetius kohtalaisen varmasti mielsi Apsyrtoksen latinalaiseksi auktoriksi, oli käännöstä tai ei; ks. Adams (1995, 210).

⁴² Doyen-Higuet 2019, 361.

⁴³ McCabe 2007, 136.

⁴⁴ Doyen-Higuet 2019, 359–360. Sarmaatit tunnettiin hyvinä hevosmiehinä.

⁴⁵ Doyen-Higuet 2001, 17.

⁴⁶ Doyen-Higuet 2019, 369–371.

⁴⁷ Oder 1926, 123.

⁴⁸ Doyen-Higuet 2019, 392.

Hevoslääketieteestä kirjoittaneista auktoreista Apsyrτος listasi eniten hoitokeinoja ja niistä jotkin olivat monimutkaisia.⁴⁹ Vaikka Apsyrtoksen harjoittama hevoslääketiede eroaa merkittävästi modernista hevoslääketieteestä, ovat jotkin hänen huomioistaan edelleen paikkaansa pitäviä. Apsyrtoksen mukaan hevonen esimerkiksi kääntää päätään vaivan suuntaan, ja eläinlääkärit ovat tästä edelleen samaa mieltä.⁵⁰

Apsyrtoksen *Hippiatricassa* säilyneiden tekstien lisäksi hänen nimiinsä laitetaan myös ainoastaan latinaksi tunnettuja otteita. Näitä ovat kaksi *Mulomedicina Chironis* -teoksen kohtaa, Pelagoniuksella esiintyvä hoito selkäkipuun ja kaksi loitsua, sekä muutama Vegetiuksella esiintyvä resepti. Myös *Geoponica*-teoksen 16. kirjan hevoslääketieteelle omistetuista luvuista kolmesta laitetaan Apsyrtoksen kontolle, mutta tämän paikkansapitävyys on kyseenalaista.⁵¹

1.4 Latinalähtöiset lainasanat kreikassa

Latinalähtöisiä lainasanoja esiintyy kreikankielisissä teksteissä erityisesti myöhäisantiikissa, mutta niiden lainautuminen kreikkaan alkoi jo varhain. Lainautumista tapahtui jopa ennen 100-lukua eKr.⁵² Varhaisimpana lainana latinasta kreikkaan, joka ei ole nimi, on pidetty sanaa οὐγγία eli unssi, jonka katsottiin olevan peräisin latinan sanasta *uncia* ja lainautuneen 400-luvulla eKr. Nykytutkimuksen valossa ei kuitenkaan pidetä todennäköisenä, että sana olisi lainautunut latinasta, vaan muista itaalisista kielistä.⁵³ Latina lainasi sanoja kreikasta ja näin olleen alun perin kreikkalainen sana saattoi päätyä kreikkaan takaisin lainasanana, mikäli sen latinalainen vastine lainattiin kieleen.⁵⁴

Lääketieteen sisältämät latinalähtöiset lainasanat ovat aiheuttaneet ihmetystä, sillä lääketiede on historialtaan kreikkalainen tieteenala ja kreikka vaikutti vahvasti latinankieliseen lääketieteen sanastoon. Kreikkalaiseen lääketieteeseen lainautui latinasta sanastoa, joka liittyi parannuskeinoihin: kasvien nimiä, mittoja, ja raaka-aineita.⁵⁵

⁴⁹ Doyen-Higuet 2019, 373.

⁵⁰ Oder 1926, 133.

⁵¹ Doyen-Higuet 2019, 364.

⁵² Dickey 2023, 571 & 573.

⁵³ Dickey 2023, 575.

⁵⁴ Dickey 2023, 6.

⁵⁵ Dickey 2023, 610.

Uusimman tutkimuksen mukaan yli 3500 sanasta, joita on pidetty latinalähtöisinä lainasanoina kreikassa, ainoastaan 820 on todennettavasti yhtä aikaa sekä antiikkisia, latinalähtöisiä että lainasanoja.⁵⁶ Pidetään todennäköisimpänä, että tällaisia lainasanoja on kaikkiaan ollut alle 1000, vaikka arviossa huomioitaisiin myös kadonnut aineisto. Tietyissä aihepiireissä esiintyy enemmän lainasanoja kuin toisissa, ja on lainasanoja, jotka selvästi liittyvät tiettyihin genreihin, kuten lääke- tai oikeustieteen kirjallisuuteen. Eroavaisuuksia lainasanojen käytössä aiheutti myös maantiede, sillä eri sanat lainautuivat eri alueilla ja levisivät niistä vaihtelevasti kieleen. Tavallisimmin latinasta lainattiin substantiiveja (esim. βενετιανός < *venetianus*) ja adjektiiveja (esim. ἀννάλιος, -α, -οῦ < *annalis*), jotka usein substantivoituivat lainausprosessin yhteydessä, mutta eivät aina. Myös muutamia verbejä lainattiin (esim. τρακτεύω < *tracto*).⁵⁷ Latinalähtöisten lainasanojen kohdalla kreikkalainen kirjoitusasu yleensä kuvaa sanojen ääntämystä latinassa eikä niinkään kirjoitusasua.⁵⁸

Lainasanat voidaan jakaa kahteen ryhmään: sellaisiin, jotka kuvaavat asioita, joille kielessä ei ole omia sanoja, ja sellaisiin, jotka voitaisiin ilmaista kielen jo olemassa olevaa sanavarastoa käyttäen.⁵⁹ Latinasta otettuja sanoja kreikkalaiset käyttivät kahdella tapaa. Harvoin esiintyvät latinalähtöiset sanat, joita kaksikieliset kreikkalaiset käyttivät, olivat koodinvaihtoa, jossa puhuja vaihteli osaamiensa kielien välillä. Yleiset ja myös vain yhtä kieltä puhuvien henkilöiden käytössä olevat sanat olivat sanastoon vakiintuneita. Ne ovat lainasanoja. Kielitieteilijöillä on vaihtelevia käsityksiä siitä, miten lainasanat ja koodinvaihdot erotellaan toisistaan. Apuna käytettävät kriteerit ovat esiintymistiheys ja integraatio, johon voidaan laskea mukaan esimerkiksi diakroninen vakaus ja se, tuodaanko sanan vierasperäisyys selkeästi ilmi käytön yhteydessä.⁶⁰

Latinalähtöisiä lainasanoja on ajan kuluessa jäänyt pois käytöstä, myös jo antiikin aikana. Niitä on kuitenkin käytössä vielä nykykreikassakin, esimerkiksi φούρνος 'uuni, leipomo' ja ουσία 'unssi'. Lainasanojen katoaminen alkoi ensimmäisellä vuosisadalla eKr. Kieleen omaksuttiin uusia lainasanoja vanhojen kadotessa ja tämä oli niin runsasta, että lainojen määrä sen sijaan, että olisi vähentynyt, kääntyi kasvuun. Antiikin aikana lainatuista sanoista 75 % säilyi Bysanttiin asti, jossa niiden rooli oli merkittävä, vaikkakin ristiriitainen. Latinalähtöiset

⁵⁶ Dickey 2023, 2.

⁵⁷ Dickey 2023, 651 & 652.

⁵⁸ Dickey 2023, 531.

⁵⁹ Dickey 2023, 623.

⁶⁰ Dickey 2023, 7.

lainat korostivat Bysantin polveutumista Rooman valtakunnasta, mutta samalla etäännyttivät sitä klassisesta Kreikasta. Asiyhteyden mukaan lainasanat saattoivat kuulua joko korkeaan rekisteriin tai matalaan rekisteriin.⁶¹

1.5 Tutkimuskysymys, aineisto ja metodi

Tutkielma tarkastelee Apsyrtoyksellä esiintyviä latinalähtöisiä sanoja seuraavien kysymysten kannalta: millaisia lainasanat ovat ja minkälaisessa kontekstissa ne esiintyvät. Tarkoituksena on selvittää Apsyrtoyksien käyttämien lainasanojen ominaisuuksia ja niiden esiintymisen luonnetta, esimerkiksi onko niiden yhteydessä annettu käännös sanalle, kuuluvatko ne johonkin tiettyyn aihepiiriin tai miten lainasanan valinta selittyy, jos sanalle on olemassa kreikankielinen vastine.

Eugen Oder ja Karl Hopper ovat julkaisseet *Hippiatrician* kaksiosaisena Teubner-editiona *Corpus Hippiatricorum Graecorum* (CHG). Edition pohjana toimiva B-resensio kattaa koko ensimmäinen osan (1924) ja toisessa osassa (1927) ovat M-, C-, L- ja V-resension kohdat, jotka eivät esiinny B-resensiossa, sekä liitteet ja indeksit. Edition sisällysluettelo katkeaa kesken ja resensiot ovat siellä pitkälti limittäin: B-resensio on painettu kokonaisuudessaan, mutta M-resensiossa on painettu vain ne kohdat, jotka eivät esiinny B-resensiossa tai eroavat suuressi sen vastaavista kohdista. Muut resensiot on painettu vastaavalla periaatteella.

Tutkielman aineistona ovat Apsyrtoyksien B-resensiossa esiintyvät tekstikohdat, joissa esiintyy latinalähtöisiä sanoja. Aineisto on kerätty katsomalla CHG II lopussa olevasta listasta *Voces originis latinae* sanat, jotka esiintyvät Apsyrtoyksien B-resension tekstikohdissa. Apsyrtoykselle kuuluvat tekstikohdat, joista hänen nimensä on poistunut editoinnin seurauksena, on ilmoitettu CHG I esipuheessa. Kun lainasanojen sijainnin yhteydessä on ilmoitettu *p.*, *a.* tai *s.*, on tekstikohdat haettu *Thesaurus linguae graecae* -tekstitietokannan (TLG) lemma-hakutoiminnolla, johon on vuoronperään syötetty sanasta *Voces originis latinae* -listassa esiintyvä kirjoitusasu ja kaikki Dickeyllä (2023) esiintyvät mahdolliset kirjoitusasut. Mikäli sana ei esiinny Dickeyllä (2023), on haussa käytetty ainoastaan *Voces originis latinae* -listan antamaa muotoa. Analysoin kerätyn aineiston lähilukua käyttäen. Kaikki tutkielmassa esiintyvät käännökset ovat omiani.

⁶¹ Dickey 2023, 584 & 586–587.

1.6 Aiempi tutkimus

Hippiatrica on erityisesti tutkittu sen säilyneiden resensioiden ja omalaatuisen sanaston kannalta. A. McCaben teos *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine* (2007) käsittelee kokonaisvaltaisesti *Hippiatrican* eri resensioita, käsikirjoituksia, auktoreita ja lisäksi teoksen lähteitä, muotoa, käännöksiä ja jo siitä tehtyä tutkimusta. *Hippiatrican* auktoreista nimenomaan Apsyrtoksesta ovat kirjoittaneet esimerkiksi E. Oder artikkelissaan ”Apsyrtus: Lebensbild des bedeutendsten altgriechischen Veterinärs” (1926), A.-M. Doyen-Higuet artikkelissaan ”Apsyrtos de Clazomènes, sa vie, son œuvre” (2019).

Apsyrtosta on tutkittu myös erityisesti hänen ajoittamisensa kannalta. G. Björck käsittelee tätä teoksessaan *Apsyrtus, Julius Africanus et l’Hippiatrique Grecque* (1944). Teos ei kuitenkaan keskity nimenomaan Apsyrtokseen, vaan siinä käsitellään lisäksi muun muassa Julius Africanusta sekä *Hippiatrican* käsikirjoituksia ja editioita. M. Petitjeanin artikkeli ”La datation d’Apsyrtos: données militaires et prosopographiques” (2019) ja S. Lazariksen artikkeli ”Considérations sur la période d’activité d’Apsyrtos, hippiatre grec” (2024) käsittelevät myös Apsyrtoksen ajoittamista ja edustavat vastakkaisia näkemyksiä. G. Björck ajoittaa Apsyrtoksen välille 150–250 jKr. ja M. Petitjean ajoittaa hänet välille 50–250 jKr., kun taas S. Lazaris ajoittaa hänet välille 300–350 jKr.

V. Gitton-Ripollin artikkeli ”Les latinismes dans les textes hippiatriques grecs” (2012) käsittelee *Hippiatricassa* esiintyviä latinismeja. Artikkelin aineisto koostuu pääasiassa CHG:n ensimmäisestä osasta eli B-resensioista ja keskittyy Apsyrtoksen tekstikohtiin, mutta mukana on myös muissa resensioissa esiintyviä sanoja ja sellaisia, jotka eivät esiinny *Voces originis latinae* -listassa. Yhteensä aineistossa on 47 latinismia, jotka on lainautumisensa pohjalta luokiteltu seuraaviin ryhmiin: translitteraatiot, hybridit, morfologiset käännöslainat ja semanttiset käännöslainat. Lisäksi artikkelissa käsitellään sanojen lainautumiseen johtaneita syitä. Pääpaino artikkelissa kuitenkin on itse sanoilla, eikä yhteydessä, jossa ne esiintyvät.

E. Dickeyn teos *Latin Loanwords in Ancient Greek: A Lexicon and Analysis* (2023) käsittelee latinasta kreikkaan lainautuneita sanoja, niiden muuntautumista kreikkalaisin kirjaimin kirjoitettavaksi, suffikseja, lainautumisen syitä ja käyttöä. Teos on uusin ja laajin latinalähtöisiä lainasanoja käsittelevä teos. Kaikkiaan se pitää sisällään 3 609 sanaa, joiden latinalähtöisyys ja

antiikkisuus vaihtelee, sekä niiden vaihtoehtoisia kirjoitusasuja.⁶² J. N. Adams on tutkinut eläinlääketieteen latinankielistä sanastoa teoksessaan *Pelagonius and Latin Veterinary Terminology in the Roman Empire* (1995), jossa tarkastellaan myös esimerkiksi Pelagoniuksen käyttämää kieltä niissä hänelle kuuluvissa tekstikohdissa, jotka pohjautuvat Apsyrtoksen teksteihin.

⁶² Dickey 2023, 2–3.

2 Analyysi

Apsyrtoksella esiintyy 29 eri latinalähtöistä sanaa. Ne esiintyvät yhteensä 45 eri tekstikohdassa ja niistä kahdeksan yhteydessä on säilynyt vastaanottajan nimi – oli vastaanottaja sitten oikea tai kuvitteellinen. Säilyneet vastaanottajat ovat: sadanpäämies Sisenna, *decurio* Marcus Marius, Caristianus Frontos, Sabinus, hevoslääkäri Apolloniades, Rufus Octavius, prefekti Ulpius Foibos ja Ammonios Aleksandrialainen.

Dickey (2023) on lainasanojen sanakirjassaan ilmoittanut sanojen kohdalla ovatko lainat suoria tai esimerkiksi johdoksia. Aineistossa Apsyrtoksella esiintyvät lainasanat kuuluvat kategorioihin suora laina (12), harvinainen (8), vierasperäinen (1), nimi (1) ja ei-latinalähtöinen (2). Harvinaiset lainasanat ovat latinalähtöisiä, mutta esiintyvät liian harvoin, jotta lainautumisesta saisi varmuutta. Vierasperäiset lainasanat ovat latinalähtöisiä, mutta ne on käyttöyhteyksissään ilmoitettu vierasperäisiksi. Nimi viittaa siihen, että latinalähtöinen lainasana esiintyy kreikassa ainoastaan nimenä. Ei-latinalähtöiset ovat lainasanoja, joille esitetty latinan kielen alkuperä ei ole kyllin vakuuttava.⁶³ Viisi Apsyrtoksen käyttämää lainasanaa eivät esiinny lainkaan Dickeyn (2023) teoksessa.⁶⁴

Analyysissä käsiteltävät sanat on jaettu neljään ryhmään sen perusteella, millaisessa kontekstissa ne esiintyvät aineistossa, joka koostuu Apsyrtoksen tekstikohdista *Hippiatrican* B-resensiossa. Tarkastelu aloitetaan sanomisen verbien λέγω ja καλέω yhteydessä käytetyistä sanoista, sitten vuorossa ovat reseptien ainesosaluetteloissa esiintyvät sanat, tekstikohtien otsikoissa esiintyvät sanat ja omana ryhmänään muut sekalaiset sanat, jotka eivät sovi mihinkään edellä mainituista ryhmistä.

2.1 Muiden käyttämät sanat

Aineistossa Apsyrtoksella esiintyy kuusi kohtaa, jossa jotain kerrotaan kutsuttavan joksikin. Näistä neljä ovat sellaisia, että niissä esiintyvät sanat annetaan vaihtoehtoisina niminä sanan kreikan kielisten vastineiden jälkeen. Niiden yhteydessä käytetään lisäksi adverbia ρωμαϊστί, joka merkitsee asian sanomista latinaksi. Viidennessä kohdassa annettua parannuskeinoa kerrotaan kutsuttavan latinalähtöisin sanoin ja kuudennessa taas, mitä adjektiivia tietyn vaivan

⁶³ Dickey 2023, 21 & 22.

⁶⁴ Apsyrtoksen käyttämä adjektiivi κοζάριος ei esiinny siellä, mutta substantiivi κόζα esiintyy.

omaavasta hevosesta käytetään. Aineistossa asioille vaihtoehtoisten nimien antaminen tapahtuu parannuskeinoa lukuun ottamatta tekstikatkelmissa, joissa esiintyy vastaanottajan nimi. Tarkastelu aloitetaan neljästä vaihtoehtoisesta nimestä.

Ἄψυρτος <Σι>σέννα ἑκατονάρχη χαίρειν. ἐσπουδακότα σε περὶ τοὺς ἵππους ἀναγκαῖον καὶ τοῦτο εἰδέναι, <ὅτι> ῥεύματα εἰς τὰ γόνατα ἐμπίπτοντα, ἅτινα ῥωμαῖστί λέγεται φλέμινα, οὐ δεῖ τέμνειν. ῥυσοῦται γὰρ τὸ γόνυ διὰ τὴν οὐλήν. χεῖρον δὲ τούτου ποιοῦσιν οἱ καυτηρίοις χρώμενοι· ἐπάγονται γὰρ μᾶλλον τὴν ἐπιφορὰν τοῦ ῥεύματος, στεγνοῦντες τὸν τόπον.⁶⁵

Apsyrtos tervehtii sadanpäämies Sisennaa. Sinun on tarpeen kiinnostuneena hevosista tietää myös tämä, että polviin kertyviä nesteitä, joita latinaksi kutsutaan *flemina*, ei ole tarpeen viiltää. Arpi suojelee polvea. Tämän taas pahemmaksi tekevät polttorautojen käyttäjät: sillä he aiheuttavat pikemminkin nesteen kertymistä tukkiessaan kohdan.

Yllä olevalla tavalla alkaa *Hippiatrican* luku 51 ja sadanpäämies Sisennalle osoitettu kirje. Siinä Apsyrtos käsittelee polvessa olevaa nestettä ja neuvoo Sisennaa sen hoitamisessa. Kohdassa esiintyy latinalähtöinen sana φλέμινα, joka tarkoittaa hevosen jalkojen veriturvotusta. Se on peräisin latinan sanasta *flemina* eli nilkkain seudun turvotus. Vaihtoehtoinen kirjoitusasu sille on φλιμέλιον.⁶⁶ Apsyrtoksella sana esiintyy translitteroituna muotoon φλέμινα, joka on lähempänä sen latinankielistä kirjoitusasua. Vaikka φλέμινα tuodaan esille latinalähtöisenä, se on todellisuudessa sanasta φλεγμονή (tulehdus) peräisin oleva Plautuksen aikainen hellenismi.⁶⁷

Φλέμινα on neljästä ῥωμαῖστί -adverbien kanssa esiintyvistä tapauksesta ainoa, joka löytyy Dickeyn (2023) lainasanakirjasta. Kirjeessä esiintyy myöhemmässä kohdassa myös ἀξουγγία, mutta kyseinen sana käsitellään analyysin kohdassa 2.2. 'Ainesosaluetteloissa esiintyvät sanat'. Adverbi ῥωμαῖστί on varhainen lainasana latinasta kreikkaan, mutta sitä ei ole *Voces originis latinae* -listassa. Sen merkitys muuttui lopulta latinaksi sanomisen sijaan tarkoittamaan kreikaksi sanomista.⁶⁸ Vaikka arviot Apsyrtoksen elinajasta vaihtelevat, on todennäköistä, että muutos sanan merkityksessä ei ollut tapahtunut vielä hänen aikanaan. Olisi epäloogista, jos

⁶⁵ CHG I 51.1.

⁶⁶ Dickey 2023, 489. *Flemina* on neutrin monikko ja sana esiintyykin usein siinä muodossa eläinlääketieteen teksteissä. Sen yksikkö on muotoa *flemen*. Adams (1995, 243).

⁶⁷ Gitton-Ripoll 2012, 846. Plautus (n. 255–184 eKr.) oli komediakirjailija.

⁶⁸ Dickey 2023, 401 & 638.

kreikaksi kirjoittava auktori latinalähtöisen sanan kohdalla ja kreikkalaisten vastineiden ohella ilmoittaisi, että sanaa kutsutaan kreikaksi latinalähtöisellä sanalla.

On luontevaa, että Sisenna, joka sadanpäämiehenä on osa armeijaa, on kiinnostunut hevosista ja oli niihin liittyen kirjeenvaihdossa ammattitaidoltaan kuulun hevoslääkärin kanssa. Mikäli kirjeet ovat fiktiivisiä, Apsyrtos on voinut vahvistaa käsitystä omasta ammattitaidostaan sillä, että on osoittanut kirjeensä sadanpäämiehelle. Kirje myös käsittelee hevosten jalkoja, jotka ovat helposti vioittuva ja ongelmia aiheuttava hevosenosa, ja näin niiden kunnossa pitäminen on tärkeää hevosen toimintakyvyn kannalta. Sisennan kirjeessä latinalähtöinen φλέμινα tiivistää vaivan ytimekkäämpään muotoon kuin sen kreikaksi aukikirjoitettu asu 'polviin valuvat nesteet'. Sanavalinnan taustalla vaikuttaa mahdollisesti myös Sisennan nimi, joka on latinan-kielinen.

Hevoset olivat yleisestikin kalliita pitää ja kasvattaa, mutta armeijan sotahevosten kouluttaminen vei lisäksi erityisen paljon aikaa, kun eläin piti saada laukkaamaan pelottavia ja äänekäitä asioita kohti eikä niistä pois päin. Sotahevoselta odotettiin tiettyjä ominaisuuksia. Sen tuli olla tottelevainen, rohkea ja kestävä, eivätkä kaikki soveltuneet tehtävään. Temperamentti ja luonne sanelivat myös sen, mihin yksikköön tai muodostelmaan hevonen ratsuväessä sijoitettiin.⁶⁹ Näin ollen tehtävässään toimivien sotahevosten kuntoon hoitaminen oli tarpeen, jotta ratsuväki pystyi toimimaan mahdollisimman tehokkaasti.

Sisennan kirjeestä seuraavan luvun aloittaa Apsyrtoksen hevoslääkäri Apolloniadekselle osoittama kirje, joka jatkaa Sisennan kirjeen aihetta, mutta siirtää huomion yksinomaan polvista muuhunkin jalkaan. Kirjeen alussa Apsyrtos käyttää sanaa σουφράγινα (jalkoihin laskeutuvat nesteet), joka translitteroituu muotoon *soufragina*, vaikka oikeasti sen tulisi olla *suffragines*. Sana σουφράγινα esiintyy aineistossa toisenkin kerran, jolloin sillä tarkoitetaan hevosen kinnertä tai vuohista ja sen aluetta,⁷⁰ mutta adverbi ja kirjeen vastaanottaja ovat mukana ainoastaan nyt käsiteltävässä kohdassa. Apsyrtos antaa vaivan kreikankieliset nimet aluksi ja latinankielisen vastineen vasta seuraavassa virkkeessä sivuhuomion omaisesti. Apolloniades oli Apsyrtoksen tavoin hevoslääkäri, joten syy sivuhuomiomaisuudelle on voinut olla hänen ammatissaan. Apsyrtos on saattanut olettaa, että hän tunsu jo kyseisen termin. Apolloniadeksen kirjeen alku on kohta CHG I 52.1:

⁶⁹ Willekes 2016, 136 & 147.

⁷⁰ CHG I 36.6. Ks. s. 37. Vuohinen on nivel hevosen jalan alaosassa.

Ἄψυρτος Ἀπολλωνιάδῃ ἰπποῖατρῶ χαίρειν. ῥεύματα ἐμπίπτει εἰς τοὺς πόδας, ἃ τινες εἶπον σείρας, ἕτεροι δὲ χιράματα. ἐξ οὗ λέγεται σειριᾶν τοὺς πόδας (ῥωμαῖστί δὲ λέγεται σουφράγινα).

Apsyrtos tervehtii hevoslääkäri Apolloniadesta. Jalkoihin laskeutuvia nesteitä kutsuvat jotkut nimellä *seira*, toiset taas nimellä *khirama*. Tämän vuoksi hevosen jalkojen sanotaan kuumottavan (latinaksi puolestaan sanotaan *soufragina*).

Myös yllä olevan tekstikohdan σουφράγινα on mahdollista tulkita anatomiseksi termiksi.⁷¹ Sen tulkitseminen latinankieliseksi nimeksi jalkoihin laskeutuville nesteille kuitenkin on loogisempaa, sillä vaivan sijaintiin Apsyrtos viittaa sanalla πούς (jalka), mikä on yleisluontoinen termi jalalle. Mikäli vaiva olisi ilmennyt kuumotuksena nimenomaan esimerkiksi hevosen kintereissä, voisi olettaa, että Apsyrtos olisi käyttänyt tarkempaa anatomista termiä, kuin pelkkä jalka, tai sellaisen puuttuessa kreikan kielestä muuten esimerkiksi lyhyellä selostuksella tuonut ilmi, että kyse oli kintereestä. Onkin yleisempää, että yllä käsitellyn tekstikohdan σουφράγινα tulkitaan nimeksi hevosten vaivalle.⁷²

Seuraavaksi käsittelyssä on Sabinuksen kirje, joka on pitkä ja käsittelee räkätautia ja niveliin liittyviä vaivoja.⁷³ Kirjeessä esiintyy sana σουμπερίον, joka on translitteroitu latinan sanasta *suspirium*, ja jonka latinalähtöisyyden Apsyrtos tuo ilmi käyttäen adverbiä ῥωμαῖστί. Ensimmäisellä vuosisadalla jKr. lääketiede omaksui sanavarastoonsa sanan *suspirium* (huokaus), jolla se tarkoitti hengitysvaikeuksia. Myöhemmin sanaa alettiin eläinlääketieteessä käyttämään yleisluontoisesti räkätaudista ja on mahdollista, että sillä olisi aluksi viitattu nimenomaan taudin keuhkoissa oireilevaan muotoon.⁷⁴ Räkätaudin taudinkuva oli hyvin vaihteleva, ja pidetään merkittävänä, että antiikin hevoslääkärit tunnistivat sen eri muodot yhdeksi ja samaksi taudiksi. Sille olikin kreikkalaisessa ja roomalaisessa lääketieteessä useita nimiä, jotka vaihtelivat merkityksiltään ja menivät niiltä osin päällekkäin.⁷⁵

Δέσποτα Σαβῖνε, ἐπιζητήσαντός σου τὰ συμβαίνοντα τοῖς ἵπποῖς τίνα καὶ πόθεν, ἐπιδείξω σοι τὸ μέγιστον ἄρρώστημα τῶν ἐμπιπτόντων εἰς αὐτούς, ἐξ οὗ οὐ ῥαδίως

⁷¹ Ks. Gitton-Ripoll 2012, 847.

⁷² Ks. McCabe 2007, 143; Doyen-Higuet 2019, 388.

⁷³ Räkätaudista ks. s. 20–21.

⁷⁴ Adams 1995, 300–301.

⁷⁵ Adams 1995, 298–299.

ἀναφέρει τὸ κτῆνος· ἔστι δὲ τὸ πάθος, ὃ καλοῦσιν οἱ πολλοὶ μᾶλιν, τινὲς δὲ
κατάρρουν, ῥωμαῖστί δὲ σουμπέριον. ἔστι δὲ τῆ ἀληθείᾳ ἀρθρῖτις, ἧς σημεῖα τάδε· --⁷⁶

Parahin Sabinus, tiedusteltuasi millaisia hevosilla mahdollisesti ilmenevät vaivat ovat ja mistä johtuvat, olen esittelevä sinulle suurimman hevosia kohtaavista sairauksista, josta ei eläin helposti toivu: kyseessä on tauti, jota monet kutsuvat nimellä *malis*, eräät puolestaan *katarrou*s, latinaksi puolestaan *soumperion*. Todellisuudessa se on *arthrit*is, jonka oireet ovat nämä: --

Kirjeen aloituksen mukaan Sabinus olisi tiedustellut Apsyrtokselta hevosten vaivojen syitä ja ominaisuuksia. Vastauskirjeessään Apsyrtos ei tuhlaa aikaa pienten vaivojen kuvailuun, vaan ryhtyy heti käsittelemään taudeista vakavinta ja kuten kirjeestä käy ilmi, se tunnetaan monella nimellä. Monien vaihtoehtoisten nimien olemassaoloon vaikuttavat paikan lisäksi myös aika, taudin vakava luonne ja moninaiset oireet. Latinalähtöisen nimen perusteella voidaan päätellä, että tauti vaivasi hevosia niin kreikkalaisessa kuin roomalaisessakin maailmassa ja aiheutti hevoslääkäreille päänvaivaa yhtä laajalti.

Nykyään kyseinen räkätautina tunnettu tauti on Euroopassa harvinainen. Se leviää muun muassa kontaktissa sairaaseen eläimeen, saastuneesta ravinnosta tai hengitysteitse ja vaivaa ensisijaisesti hevoseläimiä. Hevosilla se yleensä kroonistuu, mutta aasit ja muulit kuolevat tautiin usein nopeastikin. Taudinkuva voi olla täysin oireeton. Räkätauti on zoonoosi eli eläimestä ihmiseen tarttuva tauti, mutta se ei kuitenkaan tartu helposti ihmisiin.⁷⁷ Ratsuväen hevosten keskuudessa puhkesi usein epidemioita, sillä hevosten tiiviit elinolot olivat otollisia tautien leviämislle.⁷⁸ Kun Apsyrtos kertoo Sabinukselle, että eläin ei toivu helposti räkätaudista, voi hän samalla viitata sen mahdolliseen kroonistumiseen tai eläimen kuolemaan. Apsyrtos omien sanojensa mukaan hankki eläinlääketieteen osaamista nimenomaan armeijassa, joten se, että hän nimeää siellä helposti tarttuvan ja mahdollisesti ihmisiin leviävän taudin kaikista hevosten taudeista vaarallisimpana ei ole yllättävää.

Sen lisäksi, että taudin nimien luettelo toi esille myös Apsyrtoksen omaa oppineisuutta hevoslääketieteestä ja asioihin laajasti perehtymistä, se mahdollisti myös sen, että Sabinus olisi osannut paremmin yhdistää kirjeessä käsiteltävän taudin jo tuntemiinsa seikkoihin, mikäli olisi siihen aiemmin kuullut viitattavan jollain vaihtoehtoisella nimellä. Apsyrtos jakoi

⁷⁶ CHG I 2.1.

⁷⁷ Ruokavirasto 2025.

⁷⁸ Dvorak & Spickler 2008, 571.

räkätäudin neljään eri lajiin: märkään (ύγγρός), kuivaan (ξηρός), niveliin menevään (άρθριτις) ja ihonalaiseen (ύποδερματιτις). Näistä märkä ja ihonalainen olivat helposti hoidettavia, niveliin menevä vaikeasti hoidettava ja kuivaa ei voinut hoitaa. Samassa kohdassa hän viittasi myös Eumelokseen, jonka päätelmät tukivat hänen omiaan.⁷⁹

Rufus Octaviukselle Apsyrτος kirjoittaa siitä, milloin polttamiseen täytyy turvautua ja miten polttaminen suoritetaan.⁸⁰ Kirjeessä esiintyy latinalähtöinen φαλκίνια, joka on kirjeessä translitteroitu muotoon *falkinina*. Kyseessä on latinan sanan *farcimen* (makkara) monikko, jolloin translitteraation tulisi olla muodossa *farcimina*. Nestepesäkkeet (*farcimen*) olivat yksi räkätäudin ilmenemismuodoista.⁸¹ Rufus Octaviuksen kirjeessä latinalähtöinen φαλκίνια selittynee vastaanottajan latinankielisellä nimellä, mutta myös Apsyrtoksen karttuneella kokeumuksella, jonka ansiosta hän oli tietoinen latinan vastineesta kreikan sanalle περιττώμα. Kuten alla olevasta tekstikohdasta käy ilmi, Apsyrtoksen mielestä ne kuuluivat räkätäudin niveliin menevään muotoon, jota oli vaikea hoitaa. Aiemmistä kohdista poiketen latinalähtöinen sana ei esiinny jo heti kirjeen alussa, vaan vasta kohdassa CHG I 96.3:

περιττώματα δὲ λέγεται, ὃ ῥωμαῖστί καλοῦσι φαλκίνια. εἰσὶ δὲ ἐκβολαὶ ἐν τῷ σώματι ὅμοιαι δοθηῆσι καὶ μείζονες, καὶ πνοῦνται καὶ ἔκρηξιν λαμβάνουσιν αὐτόματοι. καὶ ταῦτα οὐ δεῖ καίειν. ἔστι γάρ ἀνάχυσις μάλεως τῆς ἀρθρίτιδος, ἣν δεῖ προκαλεῖσθαι ἔξω.

Sanalla *perittomata* sanotaan sitä, jota latinaksi kutsutaan nimellä *falkinina*. Kehossa on paiseiden kaltaisia pesäkkeitä ja suurempiakin, ne märkivät ja puhkeavat itsestään. Näitä ei tarvitse polttaa. Ne ovat itse asiassa nivelräkätäudin nestekertymää, joka on tyhjennettävä.

Yllä käsitellyt latinalähtöiset sanat σουμπερίον, σουφράγινα ja φαλκίνια ovat sellaisia, jotka eivät löydy Dickeyn (2023) lainasanakirjasta. Ne esiintyvät annetussa kirjoitusasussa koko TLG:n tekstitietokannassa ainoastaan jo käsitellyissä Apsyrtoksen tekstikatkelmissa. Ne, ja myös φλέμινα, esiintyvät ῥωμαῖστί-adverbin ja sanomisen verbien καλέω tai λέγω yhteydessä, σουφράγινα toki vain kerran. Muista poiketen φλέμινα esiintyy Dickeyllä (2023), joka on luokitellut sanan harvinaiseksi. Harvinaisilla sanoilla hän viittaa sellaisiin, jotka ovat

⁷⁹ CHG I 2.7. CHG I 2.1 näyttää olevan johdettu Eumeloksen tekstistä. On myös mahdollista, että Apsyrτος olisi lisäksi käyttänyt samaa lähdettä kuin Eumelos. (McCabe 2007, 106) Yhtäkaikki myös nämä puhuvat Apsyrtoksen ammattitaidon puolesta.

⁸⁰ CHG I 96.1.

⁸¹ Adams 1995, 297.

etymologialtaan latinasta ja esiintyvät kreikankielisessä tekstissä, mutta niin harvakseltaan, että se ei riitä todisteeksi sanan lainaamisesta.⁸²

Koska Apsyrtos kertoo käsiteltyjen sanojen olevan sellaisia, joita latinan kieli käyttää ane-tuista kreikan sanoista, hän on poiminut ne suoraan latinasta ja latinan puhujilta. Sanat olivat Apsyrtokselle tuttuja, mutta eivät hänen lukijakunnalleen, sillä hän selittää ne auki, mikä osaltaan lisää niiden koodinvaihtomaisuutta.⁸³ Apsyrtoksen latinan kielen taidosta ei kuitenkaan ole tietoa. Voi pitää todennäköisenä, että hän olisi omaksunut alakohtaista latinan sanastoa esimerkiksi muilta hevoslääkäreiltä ja armeijasta, mutta virheelliset translitteraatiot puhuvat sujuvaa kielitaitoa vastaan. Toisaalta on mahdollista, että virheelliset translitteraatiot ovat syntyneet teoksen kopioinnin yhteydessä, esimerkiksi latinantaidon vähentyessä Konstantinopolissa. Tällöin ne eivät olisi Apsyrtoksen syytä, vaan translitteraatiot olisivat alun perin voineet olla oikein.

Koodinvaihtomaisuutta puoltaa myös se, että kolme sanoista esiintyvät kirjeissä latinankielistä nimeä kantaville henkilöille, Sisennalle, Sabinukselle ja Rufus Octaviukselle. Neljäs sana taas esiintyy kirjeessä nimensä puolesta kreikkalaiselle hevoslääkärille. On kuitenkin luultavaa, että Apsyrtoksen lisäksi oli muitakin hevoslääkäreitä, jotka osasivat latinaa tai ainakin tunsivat joitain sen sanoja. Viimeistään kirjeen luettuaan Apolloniades olisi tiennyt, mitä σουφράγινα oli kreikaksi. Latinan vastineet ovat voineet tuoda esille Apsyrtoksen omaa oppineisuutta asian suhteen ja hänen kaksikielistä osaamistaan eläinlääketieteen saralla. On myös mahdollista, että annetun vastineen on ollut tarkoitus varmistaa, että latinaa osaava henkilö tai toinen hevoslääkäri tietää, mistä asiasta Apsyrtos kirjoittaa.

Caristianus Frontoksen kirje käsittelee hevosten astuttamista, ja erityisesti sopivien yksilöiden valintaa. Aihe ei varsinaisesti kuulu hevoslääketieteen saralle, mutta Apsyrtos neuvoo Frontosta siinä, millaisia vikoja hevosella ei saa olla.⁸⁴ Kohdan loppupuolella mainitaan latinalähtöinen κρισσοκάβωνες:

καὶ ὅσοι κατὰ τῶν διδύμων κρισσοῦς ἔχουσιν, οἱ λέγονται κρισσοκάβωνες, ἄθετοὶ εἰσιν. δεῖ γὰρ τὸν ὀχευτὴν ἄρτιον εἶναι, κεχωρισμένον παντὸς αἰτίου.

⁸² Dickey 2023, 22.

⁸³ Ks. Dickey 2023, 15.

⁸⁴ CHG I 14.1.

Ja kaikki, joilla on kiveksissä laajentuneet verisuonet, niitä kutsutaan nimellä *krissokabones*, ne ovat epäkelpoja. Siitosorin täytyykin olla täydellinen, vailla yhtään vikaa.

Κρισσοκάβωνες eli 'kiveskohjusta kärsivä' on luokitukseltaan harvinainen ja se on muodostettu kreikan sanasta κρισσός (laajentunut verisuoni) ja latinan hevosta tarkoittavasta sanasta *cabo*.⁸⁵ Sanalla *cabo* viitattiin erityisesti ruuniin eli kastroituihin oreihin. Laajentuneet verisuonet ovat kirjeen ainoa vaiva, jolle Apsyrtos ei luettele haittavaikutuksia tai perustele, miksi siitä kärsivät hevoset ovat epäkelpoja jalostuksen kannalta. Modernin lääketieteen mukaan on mahdollista, että kivesten laajentuneet verisuonet eli kiveskohjut aiheuttaisivat monet tapauksista, joissa orien hedelmällisyys on matalampaa, mutta ne olisivat alidiagnosoituja eli tapauksia esiintyy enemmän kuin niitä diagnosoidaan.⁸⁶

Apsyrtoksen ei toisaalta tarvitse perustella, miksi kivesten laajentuneista verisuonista kärsivät hevoset ovat jalostuksen kannalta epäkelpoja. Κρισσοκάβωνες itsessään sisältää jo viittauksen hedelmättömyyteen, sillä sitä on ollut muodostamassa sana *cabo*. Pelkän kivesten verisuonien laajentuneisuuden lisäksi termin voinee katsoa tarkoittavan jopa suonikohjujen ruunaamaa.⁸⁷ On siis mahdollista, että sanalla κρισσοκάβωνες kuvailtavien oriiden matalampaa hedelmällisyyttä on epäilty jo antiikissa, mutta toisaalta ei liene mahdotonta, että niiden jättäminen jalostuksen ulkopuolelle olisi ollut varotoimenpide sen takia, että orissa oli silmin havaittava vika.

Kreikan ja Rooman alueilla oreja ruunattiin vain harvoin,⁸⁸ vaikka se olisi tehnyt niistä helpommin käsiteltäviä. Yhtenä syynä sille, että kreikkalaiset eivät yleensä ruunanneet oreja, voidaan pitää sitä, että orien tekeminen lisääntymiskyvyttömiksi nähtiin miehisyttä loukkaavana ja alentavana. Hevoset nähtiin ihmismäisinä, minkä vuoksi toimenpide on voinut olla arka aihe eliitin miehille, joiden statussymboli hevonen oli.⁸⁹ Jalostuksen kannalta epäkelvot yksilöt näin ollen olivat usein lisääntymiskykyisiä, jolloin tuli eritellä, millaiset ominaisuudet olivat jalostuksen poissulkevia.

Viimeinen alaluvussa käsiteltävä tekstikohta on otsikoltaan Μάλαγμα τὸ καλούμενον ἄμβλα μούλα⁹⁰ eli 'voide, jota kutsutaan nimellä *ambla moola*'. Tekstikohtaa ei käsitellä muiden

⁸⁵ Dickey 2023, 245.

⁸⁶ Ortega-Ferrusola et al. 2014, 91.

⁸⁷ Ruunaaminen eli oriin kastroidminen.

⁸⁸ Willekes 2016, 99–100.

⁸⁹ Tämä on ainakin esitetty mahdolliseksi syyksi sille, että orien ruunaaminen mainitaan kirjallisissa lähteissä vain harvoin. Ks. Griffith 2006b, 327.

⁹⁰ CHG I 130.13.

otsikoissa esiintyvien sanojen kanssa analyysin kohdassa 2.3, sillä tekstikohdasta käy ilmi, että termi on ensisijaisesti muiden käyttämä ja näin ollen vieras, ja täten relevantimpi tarkastella muiden vastaavien kanssa. Tekstikohta koostuu otsikon jälkeen ainesosaluettelosta, jota reseptin valmistaminen vaatii, ja lopussa neuvotaan esimerkiksi sulattamaan tietyt ainekset.

Ἄμβλα μούλα on translitteroitu ja substantivoitu latinan fraasista *ambula mula* eli 'kävele muuli'.⁹¹ Resepti oli vieras kreikankieliselle maailmalle, minkä voi päätellä reseptin otsikon verbistä *καλέω*. Käsikirjoituksen Parisinus Gr. 2244 kohdassa fol. 109v Apsyrtos kertoo lainanneensa *ambula mula* -reseptin roomalaiselta lääkäriltä ja että sitä käytettiin sekä eläimiin että ihmisiin.⁹² Resepti ei kuitenkaan ollut ainesosiltaan vieras, sillä ne eivät esiinny Dickeyllä (2023) tai *Voces originis latinae* -luettelossa. Ei ole varmuutta siitä, tutustuiko Apsyrtos reseptiin kirjallisessa muodossa vai oppiko hän sen armeijassa.⁹³ Voiteen nimi ei toisaalta esiinny säilyneissä latinankielisissä teksteissä,⁹⁴ jolloin maininnat joko eivät ole säilyneet tai niitä ei alkujaan ole ollut. Vaikuttaa kuitenkin epätodennäköiseltä, että voiteesta olisi käytetty latinankielisissä lähteissä toista nimeä, sillä Apsyrtos nimenomaan mainitsee sitä kutsuttavan nimellä *ambla moula*, joka on translitteroitu latinasta.

2.2 Aineosaluetteloitten sanat

Apsyrtos käyttää kolmeatoista latinalähtöistä sanaa, jotka esiintyvät reseptien ainesosaluetteiloissa. Kuusi ovat kasviennimiä, viisi ovat muita ainesosia ja kaksi ovat mittayksikköjä. Aakkosjärjestyksessä ensimmäinen Apsyrtoksen mainitsemista kasvinnimistä on *άλύσαθρον*, joka on harvinainen ja lähtöisin latinankielisestä kasvinnimestä *holus atrum*,⁹⁵ joka tunnetaan myös nimellä *Smyrnum olusatrum*, ja on suomeksi todennäköisesti aleksanterinsiipiputki. *Άλύσαθρον* esiintyy kohdassa CHG I 22.18 *ἄλλο πρὸς βῆχα καὶ βουλσοῦς* eli 'muuta yskää ja kouristuksia varten'. Otsikossa esiintyvä sana *βουλσοῦς* on myös lähtöisin latinasta, verbin *vello* (kouristella) partisiipin perfektistä *vulsus*.⁹⁶ *Voces originis latinae* -listan mukaan se esiintyy ainoastaan kohdassa CHG I 7.1, joka ei kuulu Apsyrtoksen nimissä oleviin teksteihin.

⁹¹ Dickey 2023, 40.

⁹² Doyen-Higuet 2019, 378.

⁹³ McCabe 2007, 142.

⁹⁴ Gitton-Ripoll 2012, 841.

⁹⁵ Dickey 2023, 39.

⁹⁶ Dickey 2023, 92.

Seuraava Apsyrtoksen mainitsema latinalähtöinen kasvinnimi on Ἐβισκος, joka esiintyy hänellä kahdesti. Ἐβισκος on nykykreikkaan säilynyt suora laina, joka on peräisin latinan samaa tarkoittavasta sanasta *hibiscum* tai *hibiscus* (altea-yrtti).⁹⁷ Ensimmäisen kerran se mainitaan kohdassa CHG I 70.6 πρὸς φλεγμονῶν σκορπισμὸν eli 'paiseiden poistamista varten' ja toisen kerran kohdassa CHG I 96.19 ἄλλο· σύνθεσις καυστικοῦ eli 'muuta: polttavan aineen seos', jossa sitä kerrotaan tarvittavan λίτρας β' eli kaksi paunaa.⁹⁸ Aakkosjärjestyksessä seuraava Apsyrtoksen käyttämä nimi on ἐβούλιον, joka esiintyy kohdassa CHG I 88.10 ja tarkoittaa todennäköisimmin suomalaisittain ruohoseljaa:

περὶ λυσσοδήκτων.

Κύων λυσσῶν ἐάν τινα δάκη, κόπρου αἰγείας, ταρίχου παλαιοῦ, ἐβουλίου ἀνὰ γῶ ἔξ, κάρυα μεγάλα μ', εἰς ἓν πάντα συντρίψας ἐπίθεις.

Raivotautisen koiran puremista

Jos raivotautinen koira puree jotakuta, vuohen ulostetta, kuivattua kalaa, ruohoseljaa kuusi unssia, neljäkymmentä suurta pähkinää, murskattuasi kaikki yhteen levitä ne pureman päälle.

Ἐβούλιον on harvinainen ja lähtöisin latinan sanasta *ebulum* (ruohoselja), jonka loppuun on liitetty kreikan johdin -iov. Sanasta esiintyy myös translitteroitu ja johtimeton muoto ἔβουλον kohdassa CHG I 33.22, jolle on kaikkiaan kolme eri kirjoitusasua: ἔβουλον, ἔβουλουμ ja ἔβουλους.⁹⁹ Johdin -iov tyypillisesti liitettiin latinan toisen deklinaation neutrien loppuun lainausprosessissa ja tällaisia tapauksia on enemmän kuin muita.¹⁰⁰ Suffiksi -iov oli yleinen myös alun perin kreikankielisissä sanoissa ja yhdeksi syyksi sen suosioon lainasanojen parissa onkin esitetty, että se yksinkertaisesti olisi totuttu lisäämään sanojen loppuun. Lainasanat, jotka esiintyivät suffiksien -iov kanssa, saattoivat myös esiintyä ilman sitä.¹⁰¹ Näin oli esimerkiksi sanan ἐβούλιον kohdalla.

Neljäs Apsyrtoksen mainitsema kasvi on nimeltään ῥυτή. Sen on aiemmin katsottu olevan lähtöisin latinan sanasta *ruta*, mutta nykyään sanaa ei pidetä latinalähtöisenä, eli sille esitetty

⁹⁷ Dickey 2023, 128. CHG II s. 354 *Herbarum synonyma* -listauksen mukaan ἔβισκος on synonyymi kasvinimelle ἄλθαία.

⁹⁸ Λίτρα on todennäköisimmin itaalinen lainasana, jonka vastine latinassa on *libra*. Dickey (2023, 267).

⁹⁹ Dickey 2023, 128. CHG II s. 354 *Herbarum synonyma* -listauksen mukaan ἔβουλον on synonyymi kasvinimelle χαμαιάκτιν.

¹⁰⁰ Dickey 2023, 516.

¹⁰¹ Dickey 2023, 521.

latinalainen etymologia ei ole täysin vakuuttava.¹⁰² Ruuta tunnetaan kreikaksi myös nimellä πήγανον, jonka peloponnesolainen vastine ρυτή on.¹⁰³ Sana tarkoittaa suomeksi tuoksuruutua ja esiintyy kohdassa CHG I 130.121, jonka otsikko on Πρὸς δρακοντίαν.¹⁰⁴

Ruuta, mutta tällä kertaa sana πήγανον käyttäen, mainitaan myös kohdassa CHG I 36.5, jossa Apsyrtos mainitsee kasvin nimeltä σιλ Γαλλικόν, joka esiintyy tekstissä yhteen kirjoitetussa muodossa σιγαλλικοῦ. Kohdan otsikko on σύνθεσις πρὸς ἐντέρων πόνον eli 'seos suoliston vaivaa varten'. Kriittisen apparaatin mukaan σιλ Γαλλικόν vastaa editorien mielestä muotoa σίλφιον Γαλλικόν. Kasvin σίλφιον latinankielinen vastine on *laserpitium*, ja kasvia on hyödynnetty ruoassa ja lääketieteessä. Se kasvoi erityisesti Kyrenessä ja oli muualla haluttua vientitavaraa. Kasvi kuoli sukupuuttoon ennen Neron keisariutta (54–68 jKr.).¹⁰⁵ Apsyrtoksen ajoittamisessa on epäselvyyksiä, mutta on mahdollista – ellei jopa todennäköistä – että kasvi olisi kuollut sukupuuttoon ennen hänen aikaansa. Täten hänen käyttämänsä σιλ Γαλλικόν olisi jokin hävinnyttä kasvia vastaava kasvi, joka oli joko peräisin Gallian alueelta tai erityisesti gallialaisten hyödyntämä, mikä selittäisi adjektiiviattribuutin γαλλικός. Nykytieteessä *laserpitium* on sarjakukkaiskasvien heimon kuuluva kasvisuku. Γαλλικός taas on lainattu joko latinan sanasta *Gallicus* (gallialainen) tai *Gallia* (Gallia) ja sen loppuun on lisätty kreikan johdin -ικός, jota käytettiin adjektiivien muodostamisessa.¹⁰⁶

Viimeinen Apsyrtoksen mainitsema kasvi on φάβα eli papu, joka on suora laina latinan sanasta *faba* (papu) ja säilynyt nykykreikkaan.¹⁰⁷ Se esiintyy kohdassa 130.134, joka käsitellään muutoin analyysin kohdassa 2.4 ”Sekalaiset sanat”,¹⁰⁸ ja sen määräksi annetaan ξέ.γ’. Määrä koostuu mahdollisesti kahdesta mitasta, joista isompaa tarvitaan 65 ja pienempää 3. Kyseessä voivat esimerkiksi olla drakhma ja oboli. Apsyrtos käyttää myös kreikan kielen omaa papua tarkoittava sana κύαμος, joka esiintyy kohdassa CHG I 45.10, ks. s. 29.

Viisi Apsyrtoksen mainitsemaa muuta ainesosaa ovat κηρύσσα (valkoinen lyijy), joka on lähtöisin latinan sanasta *cerussa*, ἄξουγγία (rasva), joka puolestaan on lähtöisin latinan sanasta *axungia* (akselirasva), σπέκλον (kiille), joka on lähtöisin latinan sanasta *speculum* (lasi), λάσαρον (silfionin mehu), jonka voidaan katsoa olevan lähtöisin latinan sanasta *laser* tai *lasar*

¹⁰² Dickey 2023, 22 & 399.

¹⁰³ LSJ s. v. ρυτή.

¹⁰⁴ Δρακοντία oli hevosten sairaus.

¹⁰⁵ Moog & Beiche 2006.

¹⁰⁶ Dickey 2023, 101 & 523.

¹⁰⁷ Dickey 2023, 474.

¹⁰⁸ Ks. s. 35–36.

(silfionin mehu), mutta sitä yleensä ei pidetä latinalähtöisenä, ja φέκλη (viinikivisuola), joka on lähtöisin latinan sanasta *faecula* (kuivattu viinisakka).¹⁰⁹ Sanat eivät sisällä kreikan suffikseja, vaan ne on translitteroitu latinasta.

Κηρύσσα esiintyy koko *Hippiatricassa* kerran, kohdassa CHG I 130.65, joka on otsikoltaan Σύνθεσις ἐμπλάστρου διὰ βοτανῶν ἐπὶ ἰκασθεῖσιν ἐπιθεῖν τοῦτο. Kyseisessä reseptissä on ainesosana myös ἄξουγγία, joka esiintyy Apsyrtoksella kaikkiaan kolmetoista kertaa, esimerkiksi kohdassa CHG I 65.1:

κεφάλαιον ζε΄ περὶ τῶν ὑπὸ κονίας καέντων. Ἀψύρτου.

Ἐάν ποτε συμβῆ ὑπὸ ἀσβέστου κατακαῖναι τὸν ἵππον ἢ κονίας τῆς λεγομένης ὑπὸ τινῶν τιτάνου ἐν ᾧδήποτε τόπῳ τοῦ σώματος, ἢ ἐμβῆ εἰς κοπρίαν τὴν ἐκ τοῦ αὐτομάτου καιομένην καὶ κατακαῖ τὰ σκέλη, ἢ ἄλλως πως συμβῆ· θεραπεύεται ὕδατι ψυχρῷ θερείας, χειμῶνος δὲ θερμῷ· καὶ καταχρίομενος τῇ λιπαρᾷ, εἰ θέλεις, μετὰ ἄξουγγίου, ἢ αὐτῇ τῇ ἀσβέστῳ μετ' ἐλαίου. εἰς θάλασσαν δὲ μὴ ἐμβιβαζέσθω, ἄχρις ἂν ἀπουλωθῆ.

Luku 65 poltetun kalkin polttamista. Apsyrtoksen.

Jos koskaan sattuu niin, että hevosta polttaa johonkin kehon kohtaan sammuttamaton kalkki tai pöly, jota jotkut kutsuvat nimellä *titanos*, tai se astuu lantakasaan, joka polttaa itseksensä, ja jalka palaa kokonaan, tai käy jotenkin muutoin: kesällä hoidetaan kylmällä vedellä, talvella taas lämpimällä: ja voidellen voiteella, jos haluat, akselirasvan kanssa, tai samaisella kalkilla oliiviöljyn kera. Mereen olkoon tulematta päästetyksi, kunnes on arpeutunut.

Kohdat, joissa Apsyrtos käyttää sanaa ἄξουγγία, koostuvat otsikon lisäksi pitkälti ainesosista ja niiden määristä, mutta mukana voi olla myös muutamia ohjeistavia lauseita. Kohta CHG I 130.118 on malliesimerkki hyvin ekonomisesti kirjoitetusta reseptistä: siinä on otsikko, kolme ainesosaa ja kokonaisuudessaan se koostuu kahdeksasta sanasta, joista yksi on artikkeli. Kohdissa CHG I 51.3 ja 54.5 on mukana paljon muutakin tekstiä, mutta ne eivät olekaan lyhyitä reseptejä, vaan kuuluvat pidempään tekstikohtiin. CHG I 51.3 on osa Sisennan kirjettä.¹¹⁰

¹⁰⁹ Dickey 2023, 200; 256; 315; 441; 476. *Voces originis latinae* -listassa käytetään latinan sanalle *cerussa* uskollisempaa kirjoitusasua κηρύσσα, kun taas Dickeyn (2023) teoksessa kirjoitusasu annetaan muodossa κηρύσση.

¹¹⁰ Ks. s. 17–18.

Kirjeen kohta, jossa ἄξουγγία mainitaan, käsittelee raajojen kovettumaa (στραγγαλία) ja kaviorustonluutumaa (παρακερκίς), jossa kavion pehmikkeenä toimivat rustot luutuvat. Apsyrtoksen mukaan raajojen kovettuma tulee hoitaa kuivalla voiteella ja rasvasta tehty voide on paras myös kaviorustonluutuman hoitoon.

Kolmessa sanan ἄξουγγία sisältävistä kohdista mainitaan kavio (ἢ ὀπλή). Kaksi näistä esiintyvät teoksessa peräkkäin. Kohta CHG I 54.5 kuuluu *decurio* Marcus Mariuksen kirjeeseen, jonka otsikko on ἄλλο· Ἀψύρτου θεραπεία μαλακοπόδων eli 'muuta: Apsyrtoksen parannuskeino pehmeisiin jalkoihin'. Kirjeessä Apsyrtos kertoo, että pehmeäjalkaisuuden hoitamisessa on hankala onnistua. Jalkoja voi höyrykylvettää eri tavoin ja hyödyllisiksi hän mainitsee myös etikan ja suolaveden seoksen, sekä kavioiden voitelemisen talvisin oliiviöljyllä ja kesäisin taas rasvan käytöllä. CHG I 104.8 on otsikoltaan περὶ ἀξήσεως ὀπλῆς eli 'kavion kasvamisesta', ja siinä ἄξουγγία saa osakseen adjektiiviattribuutin παλαιός, joka perusmerkitykseltään tarkoittaa vanhaa, mutta sillä voidaan myös tarkoittaa arvostettua tai vanhentunutta. CHG I 104.9 on otsikoltaan εἰς τὸ σκληρῶσαι ὀπλήν eli 'kavion kovettamiseen'. Siinä rasva mainitaan yhtenä ainesosana muiden joukossa, eikä sille anneta muita määreitä.

Παλαιός esiintyy kohdan CHG I 104.8 lisäksi adjektiiviattribuuttina myös kolmessa muussa kohdassa,¹¹¹ eli yhteensä neljässä kolmestatoista. Kohdassa CHG I 96.17 ἄξουγγία saa adjektiiviattribuutin προβάτειος (lampaalle kuuluva). Tapaus on aineiston kohdista ainoa, jossa reseptin valmistamisessa on väliä, minkä eläimen rasvaa siinä käytetään. Reseptistä ei suoranaisesti käy ilmi, minkä vaivan hoitamiseen valmistettava aine on tarkoitettu, sillä tekstin otsikko on ἄλλο eli 'muuta', eikä itse resepti sisällä ainesosien ja niiden määrien lisäksi muuta tekstiä. Se kuitenkin todennäköisesti liittyy tavalla tai toisella polttamiseen, sillä luvun 96 aloittaa Apsyrtoksen Rufus Octaviukselle osoittama kirje, joka käsittelee kyseistä aihetta.

Neljässä reseptissä ilmoitetaan, kuinka paljon rasvaa (ἄξουγγία) tarvitaan: kohdissa CHG I 130.100 ja 130.119 annettu määrä on λίτρας β' eli kaksi paunaa, kohdassa CHG I 130.5 määrä on στατήρας κδ' eli 24 stateeria ja kohdassa CHG I 70.2 määrä on τὸ ἀρκοῦν eli riittävästi.¹¹² Kohdassa CHG I 70.2. esiintyy ainesosana myös σπέκλον, jonka yhteydessä Apsyrtos ei antanut tarkentavia määreitä.¹¹³ Kohdassa CHG I 96.17 on lause προβατείου ἄξουγγίου καὶ κηροῦ ἀνα λίτραν α' eli 'lampaan rasvaa ja mehiläisvahaa yhteen paunaan asti', jossa määrä koskee

¹¹¹ CHG I 77.6, CHG I 130.64 & CHG I 130.119.

¹¹² Stateeri oli sekä kolikko että painomitta.

¹¹³ Σπέκλον eli kiille on mineraali.

ainakin mehiläisvahaa, mutta viitanee myös lampaan rasvaan, jota ei ole erotettu mehiläisvahasta pilkulla. Ainesosat eivät ole luettelon viimeiset, vaan niiden jälkeen on vielä yksi, jonka yhteydessä on ilmoitettu sitä tarvittava määrä.

Λάσarov esiintyy Apsyrtoksella kolmessa kohdassa ja kullakin kerralla ilmoitetaan, kuinka paljon sitä tarvitaan. Ensimmäisen kerran sana esiintyy kohdassa CHG I 45.10 ἄλλο eli 'muuta', jossa ainesosan määräksi annetaan pavun puolikas (λασάρου ὅσον κυάμου τὸ ἥμισυ), mikä voisi esimerkiksi tarkoittaa pientä nokareta, tai nesteen yhteydessä paremmin pientä lorausta. Toinen esiintymä on kohdassa CHG I 130.29 Ἄλλη κατασκευὴ ἀλείμματος eli 'toinen voiteen valmistus', johon ainesosaa tarvitaan γὼ β' eli kaksi unssia. Kolmannen ja viimeisen kerran sana esiintyy kohdassa CHG I 130.46 Ἀψύρτου μάλαγμα eli 'Apsyrtoksen voide', joka vaatii sitä γὼ μίαν eli yhden unssin verran. Viimeinen Apsyrtoksen mainitsema ainesosa on φέκλη, joka esiintyy kohdassa CHG I 84.2 ἄλλο. πρὸς μυρμηκίαν eli 'muuta. syy-län kaltaisia kyhmyjä vastaan'. Sille on annettu määräksi γὼ β' eli kaksi unssia.

Apsyrtos käyttää mittayksikköä μόδιος (viljamitta) kohdassa CHG I 130.34, jossa ohraa (κριθή) tarvitaan kolme viljamittallista. Μόδιος on suora laina ja tarkoittaa sekä mittayksikköä että sen tilavuista astiaa. Se voi esiintyä sekä maskuliinina että neutrina ja on peräisin latinan viljamittaa ja vakkaa tarkoittavasta sanasta *modius*, joka on tilavuudeltaan 8.75 litraa. Mitta on käytössä myös nykykreikassa.¹¹⁴

Toinen Apsyrtoksen ainesosaluettelossa käyttämä mittayksikkö on latinalähtöisenä pidetty οὐγκία eli unssi, joka todistettavasti lainautui kreikan kieleen jo vuonna 111 eKr. ja on käytössä myös nykykreikassa. Yhden teorian mukaan sanan katsotaan olevan peräisin muista eteläisen Italian alueella puhutuista kielistä, joista se lainautui sekä kreikkaan että latinaan. Kreikkalaiset kuitenkin mielsivät sanan οὐγκία olevan latinalähtöinen sana ja peräisin latinan unssia tarkoittavasta sanasta *uncia*.¹¹⁵ Mittayksikön esiintyminen lainasana ei ole yllättävää, sillä kreikkalaisilla ja roomalaisilla oli omat mittayksikkönsä, ja tällöin ainesosan määrän muuttaminen yhdestä yksiköstä toiseen saattoi johtaa virheeseen ainemäärissä. Tehokkainta oli siis pitäytyä alkuperäisissä mitoissa.¹¹⁶

¹¹⁴ Dickey 2023, 296. CHG I 130.134 ja μόδιος ovat käsittelyssä myös analyysin kohdassa 2.4, ks. s. 35–36.

¹¹⁵ Dickey 2023, 323 & 575.

¹¹⁶ Apsyrtoksella esiintyy myös kaksi muuta latinalähtöistä mittayksikköä, ks. s.35–36.

Οὐγκία esiintyy Apsyrtoksella kuusi kertaa.¹¹⁷ Ensimmäisen kerran se esiintyy kohdassa CHG I 20.11, joka on otsikoltaan σύνθεσις πρὸς χοιράδας eli 'seos kaulan rauhasten risatautiseen turvotukseen',¹¹⁸ jossa unssi yhdistyy sanaan πίσσα (piki), jota seokseen tarvitaan kahden unssin verran. Toinen esiintyminen on kohdassa CHG I 72.1, joka on otsikoltaan κεφάλαιον οβ' περὶ τοῦ κατὰ κρημοῦ ἢ εἰς τάφρον ἐμπεπτοκότος eli 'luku 72 jyrkän teeltä alas tai kaviintoon putoamisesta'. Siinä kerrotaan liekinvärisen akaasian mehua (ἀκακίας τὸν χυλὸν τῆς πυρραῖς) tarvittavan yhden unssin verran. Kolmannen kerran οὐγκία esiintyy kohdassa CHG I 96.18, jonka otsikko on ἄλλο καυστικὸν πρὸς νεύρων πόνους eli 'muu polttava aine jänteiden vaivoja varten'. Resepti vaatii kuusi unssia etikkaa (ὄξος).

Etikkaa tarvitaan myös kohdassa CHG I 8.2, mutta tällä kertaa 20 unssia. Kohta on peräisin Apsyrtoksen Ammonios Aleksandrialaiselle osoittamasta kirjeestä, joka on otsikoltaan κεφάλαιον η' περὶ κριθιάσεως <καὶ λαβροποσίας>. Ἀψύρτου eli 'Luku 8 kaviokuumeesta ja liiasta juomisesta'.¹¹⁹ Kirjeen alussa Apsyrtos kertoo Ammonioksen kirjoittaneen hänelle ja tiedustelleen, mistä kaviokuume tulee hevoselle ja mikä hoito siihen auttaa. Apsyrtos on osoittanut Ammonios Aleksandrialaiselle myös toisen kirjeen, josta käy ilmi, että hän oli hevoslääkäri.¹²⁰ Kaviokuume on vakava hevosten sairaus, mitä myös CHG I 8.2 tuo ilmi, sillä siinä hevoslääkäri tiedustelee sen syitä ja hoitoa toiselta hevoslääkäriltä.

Viides esiintyminen on kohdassa CHG I 128.3 ἄλλο Ἀψύρτου eli 'muuta Apsyrtokselta'. Kohdassa raaoista viinirypäleistä tehtyä survosta (κηκῖδος ὀμφακίνος) tarvitaan yli neljä unssia. Kuudes ja viimeinen esiintyminen on kohdassa CHG I 129.31 Πότιον δῆκοκτος eli 'keitejuoma', jota otsikkonsa puolesta käsitellään analyysin kohdassa 2.3. Kyseinen resepti vaatii puoli unssia mausteena käytettyä *Saussurea lappa* -kasvin juurta (κόστος). Sanan οὐγκία käyttö ei vaikuta yhdistyvän tietynlaisiin ainesosiin tai tiettyä vaivaa hoitavaan reseptiin.

Apsyrtoksen ainesosaluetteloissa käyttämien latinalähtöisten sanojen takana lieene se, että hän oli oppinut reseptit muodossa, jossa oli mukana myös latinalähtöisiä nimiä ainesosille. Tätä puoltaa se, että hän ei systemaattisesti käyttänyt tietystä kasvista ainoastaan sen latinalähtöistä nimeä, sillä aineistossa hänellä esiintyy kaksi eri sanaa pavulle (φάβα, κύαμος) ja tuoksuruudalle (ρύτι, πήγανον), joista toinen joko on latinalähtöinen tai ainakin ollut sellaisena pidetty, ja toinen on kreikkalainen. Latinalähtöiset mittayksiköt puolestaan on todennäköisimmin

¹¹⁷ Tutkielman aineistoon kuuluvat kohdat, joissa οὐγκία esiintyy aukikirjoitettuna sanana eikä lyhenteenä γῶ.

¹¹⁸ Risatauti eli imusolmuketuberkuloosi.

¹¹⁹ Sanan κριθιάσις on tunnistettu tarkoittavan kaviokuumetta. Doyen-Higuet (2001, 14).

¹²⁰ CHG I 35.1.

yksinkertaisuuden ja laskuvirheiden välttämisen vuoksi jätetty muuttamatta kreikkalaisiksi mittayksiköiksi. Ainesosien ja mittayksikköjen yhteydessä Apsyrτος ei käytä sanomisen verbejä λέγω ja κολέω tai tarjoa sanoista kreikankielisiä vastineita. Ne vaikuttavat siis olleen, jos eivät tutumpia, niin ainakin sellaisessa asiayhteydessä, että niiden merkityksiä ei tarvinnut selittää auki.

2.3 Otsikoiden sanat

Apsyrtoksella esiintyy otsikoissa seitsemän eri latinalähtöistä lainasanaa, yhteensä kuudessa kohdassa. Otsikko, jossa Ἄμβλα μοῦλα esiintyy, käsiteltiin jo analyysin kohdassa 2.1,¹²¹ jolloin käsiteltävinä ovat vielä sanat δήκοκτος, κοξάριος, κουδριγάριον, πότιον ja ποῦλβερ, joista κουδριγάριον ja ποῦλβερ esiintyvät kahdesti. Otsikoiden yleisellä tarkastelulla voidaan huomata, että latinalähtöiset lainasanat ovat niiden kohdalla miltei yksinomaan valmistettavien tuotteiden nimiä.

Κοξάριος esiintyy kohdassa CHG I 96.16 ἄλλο· Ἀψύρτου καυστικὸν πρὸς κοξαρίους eli ’muuta: Apsyrtoksen polttava aine lonkkavaivaisia varten’. Κόξα on peräisin latinan sanasta *coxa* (lonkka),¹²² ja κοξάριος on johdettu siitä lisäämällä sanan loppuun latinan johdin *-arius*. Latinan kielessä kyseistä johdinta käytettiin adjektiivien muodostamisessa. Johdin lainattiin myöhemmin kreikkaan, jolloin se sai muodokseen *-άριος*, mutta sitä käytettiin lähinnä maskuliinisten substantiivien muodostamiseen ja eritoten ammattinimikkeissä.¹²³ Κοξάριος on aineiston ainoa otsikossa esiintyvä adjektiivi.

Kohta CHG I 129.31 on otsikoltaan Πότιον δήκοκτος eli ’keitejuoma’. Πότιον on peräisin latinan substantiivista *potio* eli juoma ja luokitukseltaan harvinainen. Δηκόκτα on myös harvinainen, ja peräisin latinan substantiivista *decocta* eli nopealla kuumentamisella ja jäähdyttämällä valmistettu juoma, lyhyemmin keite.¹²⁴ Kreikan kielessä oli myös oma juomaa tarkoittava sana ποτόν, jonka kirjoitusasu on hyvin lähellä latinasta lainattua. Kielessä jo ollut samankaltainen sana lienee helpottanut myös lainasanan käyttöä ja sen merkityksen ymmärtämistä. Lainasana on kuitenkin luokiteltu harvinaiseksi, jolloin sen käyttö ei ollut yleistä,

¹²¹ Ks. s. 23–24.

¹²² Dickey 2023, 226.

¹²³ Dickey 2023, 543.

¹²⁴ Dickey 2023, 112 & 363.

mihin syynä voi olla ποτόν, sillä lainsanalla ei täytetty termin tyhjiötä, vaan sille oli jo sana kielessä.

Apsyrtos on voinut oppia keitejuoman ja lonkkavaivaisille tarkoitetun polttavan aineen reseptit latinasta, mikä selittäisi keitejuoman täysin latinalähtöisen nimen. Lonkkavaivaisille tarkoitetun polttavan aineen kohdalla syy adjektiivin κοξάριος käyttöön voi myös olla lonkkavaivaisuuden merkityksen pakkautuminen tiiviisti yhden sanan sisälle, mikä tehokkuutensa ohella toi esille, että Apsyrtoksella oli lisäksi tietoa latinankielisestä hevoslääketieteestä.

Analyysin tämän luvun viimeiset kaksi latinalähtöistä sanaa esiintyvät kumpikin kohdassa CHG I 130.98, jonka otsikko on Ποῦλβερ κουδριγάριον eli 'nelivaljakkopulveri'. Kyseisen kohdan lisäksi ne kumpikin esiintyvät kerran omissa otsikoissaan. Ποῦλβερ esiintyy itsenäisesti kohdassa CHG I 129.28 Ἄλλο ποῦλβερ eli 'muu pulveri' ja κουδριγάριον puolestaan esiintyy kohdassa CHG I 130.99 Ἄλειμμα κουδριγάριον eli 'nelivaljakkovoide'.

Κουδριγάριος on harvinainen ja peräisin latinan adjektiivista *quadrigarius* eli nelivaljakkoon (*quadriga*) liittyvä.¹²⁵ Sanaa ποῦλβερ ei löydy Dickeyn (2023) lainasanakirjasta, mutta se on peräisin latinan sanasta *pulvis* eli pulveri. Apsyrtos käyttää nelivaljakkopulverista latinasta kreikkaan translitteroitua muotoa, mutta nelivaljakkopulverille oli kreikkankielessä myös käännöslaina ξηρίον τεθρίππου (nelivaljakkopulveri), joka sekin esiintyy *Hippiatricassa*, kohdissa CHG I 130.170 ja 130.173,¹²⁶ jotka eivät kuulu Apsyrtokselle.

Syynä sille, miksi Apsyrtos käyttää nelivaljakkopulverista translitteroitua nimeä eikä käännöslainaa, on todennäköisesti, että Apsyrtos tutustui pulveriin latinankielisessä kontekstissa ja että se tunnettiin yleisesti sen latinankielisellä nimellä. Vaikka nelivaljakkopulverin alkuperä on Roomassa, se ei tarkoita, etteivät vaunukilpa-ajot olleet osa kreikkalaista maailmaa. Siellä hevoskilpailuja pidettiin muita kilpailuja korkeammassa arvossa ja hevoskilpailuista arvostetuin oli nelivaljakkokilpa, joka täten siis oli kaikista kilpailuista korkea-arvoisin. Rooman valtakunnassa kilpa-ajot olivat suosituimpia ja yleisömäärältään suurempia kuin Colosseumin näytännöt, ja kilpa-ajojen kilpailijat olivat jakautuneet neljään joukkueeseen (*factiones*), joilla oli myös yhteiskunnallinen ulottuvuus. Kilpahevoselta edellytettiin nopeutta, kestävyyttä, rohkeutta ja kilpailuviettä, eivätkä kaikki hevoset soveltuneet kilpahevosiksi. Kilpahevoset olivat hevosista selkein eliitin statussymboli, sillä käytännön hyödyn sijaan niiden ainoa tehtävä

¹²⁵ Dickey 2023, 232. Nykyisistä nelivaljakoista poiketen, joissa kaksi hevosta on rintarinnan kahdessa rivissä, antiikin nelivaljakoissa kaikki neljä hevosta olivat rintarinnan samassa rivissä.

¹²⁶ Gitton-Ripoll 2012, 842–843.

oli voittaa kilpailuja.¹²⁷ Valjakkohevosilta edellytettiin myös sitä, että hevoset soveltuivat samaan valjakkoon keskenään. Kilpa-ajojen voitto ja hyvien valjakkohevosten pitäminen kilpailukykyisinä oli tärkeää ja ei siis ole ihme, että menestystä pyrittiin takaamaan myös lääketieteellisin keinoin. Nelivaljakkopulverin nimi viittaa vaunukilpa-ajoihin, mutta se ei sulje pois sitä, että myös armeijan ratsuväki olisi voinut hyötyä pulverista jotenkin. Mikäli pulveri esimerkiksi paransi kilpahevosten suorituskykyä jollain tapaa, olisi se hyödyttänyt myös sotahevosia.

2.4 Sekalaiset sanat

Apsyrtoksella esiintyy aineistossa kuusi sanaa, jotka eivät sovi jo käsiteltyihin kategorioihin, eivätkä ne muodosta myöskään keskenään yhtenäistä ryhmää esimerkiksi merkityksiltään. Analyysin viimeisessä alaluvussa käsiteltävät sanat ovat: φόσσα, φοῦρνος, Μάϊος, μόδιος, καστρίσιος, σάγος ja σουφράγινα, josta on nyt käytössä eri merkitys kuin aiemmin.¹²⁸ Φόσσα, Μάϊος ja σάγον esiintyvät Apsyrtoksella kohdassa CHG I 99.6:

περὶ καρυδώσεως <Ἀψύρτου>.

Εἰ βούλει καρυδῶσαι κτήνος, μηνὶ Μαΐῳ ἀνέμου βορέου πνέοντος ποιήσον φόσσαν, καὶ συμποδίσας αὐτό, καὶ βαλὼν ὑπτίον, ὥστε μὴ ἐγερθῆναι, τοὺς ὄρχεις δέσμευε. -- καὶ κατάχριε τὸ σῶμα αὐτοῦ καθόλου οἴνω μετὰ λιβάνου [καὶ] μάννης, καὶ περιβάλλε σάγω. --

Ruunaamisesta <Apsyrtoksen>.

Jos haluat ruunata eläimen, kaiva kuoppa toukokuussa pohjoistuulen puhaltaessa, sido sen jalat. Käännä sitten eläin selälleen, jotta se ei pysty nousemaan, ja sido sen kivekset. -- Ja voitele sen keho kokonaan viinillä kera olibanumpihkan ja suitsukemannan, ja laita sille loimi. --

Φόσσα on peräisin latinan sanasta *fossa* (kaivanto) ja Μάϊος puolestaan on peräisin latinan sanasta *Maius* (toukokuu). Ne ovat molemmat suoria lainasanoja ja sana Μάϊος käytetään edelleen kreikan kielessä.¹²⁹ Yllä olevan tekstikohdan yhteydessä ei ole säilynyt kirjeen

¹²⁷ Willekes 2016, 192 & 194.

¹²⁸ Ks. s. 18–19.

¹²⁹ Dickey 2023, 276 & 492.

vastaanottajaa tai aloitusta, josta kävisi ilmi, oliko kirje osoitettu kreikkalaiselle vai roomalaiselle henkilölle, mikä tarjoaisi lisää kontekstia lainasanojen valinnalle. Apsyrtoksella esiintyy myös kreikkalainen sana kaivannolle, *τάφος*,¹³⁰ joka vaikuttaisi ainakin osassa tilanteita olevan syvempi, sillä hevonen voi pudota sinne. Sanan *φόσσα* käyttäminen kreikkalaisen vastineen sijaan on mahdollista selittää sillä, että olisi esiintynyt yhteydessä – joko kirjallisessa tai konkreettisesti – josta Apsyrtos kyseisen ruunaamistavan oppi. Toisaalta kreikankieli oli hyväksynyt sanan omakseen ja se kuului arkipäiväiseen sanastoon,¹³¹ jolloin sanan esiintyminen voi selittyä myös sen tavallisuudella. Tätä puoltaa myös Apsyrtoksen armeijatausta, sillä latinaa puhuvissa legioonissa *φόσσα* on voinut olla niin tavanomainen sana kaivannolle, että Apsyrtos olisi omaksunut sen käyttöönsä arkisena synonyyminä.

Rooman valtakunnassa oli käytössä juliaaninen kalenteri vuodesta 46 eKr. lähtien. Se omakuttiin nopeasti käyttöön lännessä, mutta idässä tilanne oli toinen ja juliaaninen kalenteri ja sen käyttämät nimet kuukausille eivät vakiintuneet kokonaisuudessaan ennen 400–500-lukuja. Prosessi oli kuoppainen. Myöhemmin juliaanisesta kalenterista tuli Bysantin valtakunnan standardi.¹³² *Μάιος* oli lainautunut kreikan kieleen todistettavasti jo vuonna 11 eKr.,¹³³ mutta Juliaanisen kalenterin vakiintuminen ja Bysantissa standardisoituminen tapahtuivat Apsyrtoksen arvioidun elinajan jälkeen. Juliaanisen kalenterin vaikutus oli kuitenkin todennäköisesti jo alkanut leviämään Apsyrtoksenkin aikana, minkä lisäksi hän oli ollut armeijassa. *Μάιος* on myös voitu mainita tilanteessa tai lähteessä, jossa Apsyrtos toimenpiteen oppi. Asiaan on voinut osaltaan vaikuttaa kreikkalaisen maailman kalenterien moninaisuus, jolloin juliaanisen kalenterin *Maius* olisi tarjonnut selkeän ja rajatun ajanjakson, jolloin ruunaaminen tuli suorittaa. Kuukauden nimi on myös voitu korjata kreikkalaisesta roomalaiseksi *Hippiatrican* kopioimisprosessin yhteydessä sen jälkeen, kun juliaaninen kalenteri vakiintui myös idässä.

Σάγος esiintyy kahdesta muusta lainasanasta poiketen vasta kohdan loppupuolella, mutta kuitenkin, myös se on suora laina, joka sanan *Μάιος* tavoin on säilynyt nykykreikkaan. *Σάγος* tarkoittaa peittoa tai viittaa ja se on lainattu latinan sanasta *sagum* (armeijaviitta).¹³⁴ Yllä käsitellyssä kohdassa se kääntyy kuvaavimmin kenties loimena, sillä se asetetaan hevosen päälle sen toipuessa ruunaustoimenpiteestä, mutta sen ollessa jo jaloillaan. Tämän tarkoituksena oli todennäköisimmin pitää hevonen lämpimänä sen toetessa toimenpiteestä. Sanan *σάγος*

¹³⁰ Ks. s. 30.

¹³¹ McCabe 2006, 142.

¹³² Stern 2012, 293–294.

¹³³ Dickey 2023, 276.

¹³⁴ Dickey 2023, 405.

käyttäminen viittaa siihen, että Apsyrtos olisi oppinut kirjeessä esittelemänsä ruunaustavan armeijassa.

Yhtenä osasyynä sille, että kreikkalaiset ja roomalaiset ruunasivat oreja harvoin, saattoivat olla esimerkiksi Apsyrtoksen mainitsemat ainekset olibanumpihka ja suitsukemanna. Ne olivat kaukaa tuotavia kalliita luksusaineita, joiden käyttö ei tullut halvaksi. Mikäli niiden hyödyntäminen toimenpiteen jälkeisessä hoidossa nähtiin siis välttämättömäksi hevosen asianmukaisen toipumisen kannalta, niiden hinta saattoi olla toimenpiteen esteenä.

Seuraava analysoitava sana on φοῦρνος, joka esiintyy Apsyrtoksen kirjeessä prefekti Ulpius Foibokselle. Φοῦρνος eli uuni on suora laina, joka on säilynyt nykykreikan kieleen. Se on peräisin latinan sanasta *furnus* (uuni).¹³⁵ Kuten yllä käsitelty sana φόσσα, myös φοῦρνος oli kreikan kielen omakseen mieltämä ja yleinen arkipäivän sana,¹³⁶ jolloin sanavalinta ja kirjeen vastaanottajan latinalainen nimi eivät vaikuta olevan kytköksissä toisiinsa, vaan sanavalinta selittyy paremminkin sillä, että φοῦρνος oli yleisesti käytössä ollut sana ja siten luonnollinen valinta, kun puhuttiin uunista. Kohta, jossa φοῦρνος esiintyy, on CHG I 26.34:

ἄλλο εἰς ῥάχιν.

<Οὔλιος Φοῖβος ἐπαρχικός> Συκῆς φύλλα ἐμβληθέντα εἰς φοῦρνον, ἕως οὔ ξηρανθῆ, μέχρι τοῦ δύνασθαι κοπῆναι, κόψας καὶ σήσας, ἐπίπλασσε. τὸ αὐτὸ γὰρ ἀνακαθαίρει καὶ ἀπουλοῖ.

Toinen (hoitokeino) selälle.

<Prefekti Ulpius Foibos:> laita viikunapuun lehtiä uuniin, kunnes ne kuivuvat niin paljon, että ne voidaan jauhaa. Jauha ja siivilöi ne, ja levitä sitten laastarina. Sillä tämä sama (aine) sekä puhdistaa että parantaa (haavan).

Analyysin kohdassa 2.2 käsiteltyjen mittayksikköjen μόδιος ja οὐγκία lisäksi Apsyrtos käyttää aineistossa myös kahta muuta latinalähtöistä mittayksikköä:¹³⁷ μόδιος καστρίσιος (leirimitta) ja ἡμιμόδιος καστρίσιος (puolikas leirimitta). Ἡμιμόδιος, joka ei esiinny *Voces originis latinae* -listassa, näyttäisi olevan peräisin sanasta μόδιος, mutta sen eteen on liitetty kreikan

¹³⁵ Dickey 2023, 495.

¹³⁶ McCabe 2006, 142.

¹³⁷ Analyysin kohdan 2.2 mittayksiköistä ks. s. 29–31.

etuliite ἡμι-, joka merkitsee puolikasta. Kyseiset mittayksiköt esiintyvät kohdan CHG I 130.134 alussa, jossa esiintyy myös kahdesti aineiston sana καστρίσιος:¹³⁸

Ἀψύρτου βρεκτῶν σκευασία, ὧν διδόασιν οἱ Καππάδοκες τοῖς λεπτοῖς ἵπποις. --
ταῦτα ἐμβρέξας ἐσπέρας καὶ ἔωθεν συμμίξας καὶ ὀλίγον ἀποξηράνας, δίδου ἡμιμόδιον
καστρίσιον ἐσπέρας ἡμιμόδιον ἔωθεν, ἵνα καθ' ἡμέραν μόδιον καστρίσιον ἐσθίῃ τὸ
κτῆνος.

Apsyrtoksen (ohje) liotetun (rehun) valmistukseen, jota kappadokialaiset antavat lai-
hoille hevosille. --: liota ainekset illalla, sekoita ne aamulla yhteen ja anna niiden kui-
vahtaa hieman. Anna hevoselle puoli leirimitallista illalla ja puoli aamulla, jotta se syö
päivässä yhteensä yhden leirimitallisen.

Καστρίσιος on kolmimuotoinen adjektiivi, joka ilmaisee pääsanansa olevan, ajasta riippuen,
leirin tai keisarillisen hovin. Se voi myös esiintyä substantiivina, jolloin se on virkamiehen tit-
teli. Sana on peräisin latinan sanasta *castrensis* (leiri-).¹³⁹ *Modius*-mitasta oli erisuuruisia vari-
aatioita. Yksi näistä oli *modius castrensis*, joka oli armeijakeskusten yhteydessä käytetty vil-
jamitta. Diocletianuksen edikti teki siitä yleisen ja se oli käytössä ainakin idässä.¹⁴⁰ Vaikka
mitan nimeä ei ole laitettu kokonaisuena *Voces originis latinae* -listaan, on kohtuullista olettaa
sen olevan kyseessä, kun sen muodostavat sanat esiintyvät tekstissä peräkkäin. Tekstikohta
tuo ilmi Apsyrtoksen armeijataustaista hevoslääketieteen osaamista, sillä hän käyttää armeijan
hyödyntämää mittayksikköä.

Tekstikohdassa kuvatulla reseptillä on sen otsikon mukaan Kappadokiassa lihotettu liian lai-
haksi päässeitä hevosia. Tekstissä määrättyä yhden leiriviljamitan suuruista annosta voi siis
pitää normaalia suurempana päivittäisenä rehuannoksena, sillä sitä käytettiin hevosen painon
nostamiseen. Apsyrtoksen mukaan kappadokialaiset hevoset olivat armenialaisten ohella su-
kua parthialaisille, mutta niitä raskaampia päältään. Parthialaisia hevosia hän puolestaan ku-
vaili suuriksi, lämminverisiksi (θυμοειδής), muodoltaan ylväiksi ja erityisen hyväjalkai-
siksi.¹⁴¹

¹³⁸ Tekstikohdan ainesosaluettelossa esiintyvät lisäksi sanat φάβα ja μόδιος, jotka käsiteltiin analyysin kohdassa 2.2 'Ainesosaluetteloiden sanat', ks. s. 26 ja 29.

¹³⁹ Dickey 2023, 187.

¹⁴⁰ MacMullen 1961, 3–4.

¹⁴¹ CHG I 115.1.

Σουφράγινα esiintyy Apsyrtoxsella myös toisen kerran. Tällä kertaa termillä viitataan hevosen jalan kintereeseen tai vuohiseen ja sen alueeseen.¹⁴² Kyseisessä tekstikohdassa sanaa ei selitetä auki, mistä voi päätellä sen merkityksen olevan lukijoille selvä ja näin ollen se esiintyy luontaisessa ympäristössään.¹⁴³ Alun perin sanalla *suffrago* viitattiin takajalkojen kintereeseen, mutta myöhemmin sillä eläinlääketieteessä viitattiin vuohisen sisäänpäin kaarevaan takaosaan.¹⁴⁴ TLG:n tekstihaku antaa vain kaksi hakutulosta haulle σουφράγιν-. Kyseessä olevat tekstikohdat ovat *Hippiatrican* Apsyrtoxselle kuuluvat kohdat, jotka molemmat käsitellään analyysissä. Kirjoitusasun mahdollisen vaihtelun huomioiville hakusanoille σουγράγ- ja σουγράφ- TLG ei anna tuloksia ollenkaan. Tekstikohta, jossa σουφράγινα esiintyy anatomisena terminä on CHG I 36.6:

ἄλλο.

Ἐὰν τὰ ἔντερα αὐτοῦ πονέσῃ, οὕτω θεραπεύεις· ἱκανά τινα θερμὰ περὶ τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἐντυλίξας καὶ συσφίγγας, ποιήσον διακινήσαι. καὶ αἵματος δὲ ἀφαίρεσιν ἐκ τῶν ὀπίσω σουφραγίνων ἱκανὴν ποίει, καὶ ἐν θερμῷ τόπῳ πρόσαγε, καὶ θερμῷ ὕδατι κατάντλει. --

Muuta.

Jos hevosen suolisto on rasittunut, hoida näin: kiedo ja kiristä jotain sopivan lämmintä sen vatsan ympärille, laita liikkeelle. Ota sopivasti verta takajalkojen kintereestä, ja vie hevonen lämpimään paikkaan ja huuhto lämpimällä vedellä.

¹⁴² Doyen-Higuet 2013, 39.

¹⁴³ Vrt. s. 17–18.

¹⁴⁴ Adams 1995, 408.

3 Johtopäätökset

Apsyrtoksen latinalähtöisten sanojen käyttöyhteydet voidaan jakaa kolmeen selkeään ryhmään: sanomisen verbien λέγω ja καλέω yhteydessä esiteltävät vieraat sanat, käytettävät ainesosat ja mitat, ja valmistettavien tuotteiden nimet. Lisäksi hän käyttää latinalähtöisiä sanoja sekalaisissa yhteyksissä, jotka eivät muodosta keskenään yhtenäistä ryhmää. Apsyrtoksen teksteissä esiintyy myös sellaisia latinalähtöisiä sanoja, jotka eivät joko esiinny *Voces originis latinae* -listassa tai niiden yhteydessä ei ole ilmoitettu Apsyrtokselle kuuluvia tekstikohtia. Tutkielman aineistosta nousi tällaisia sanoja esiin neljä kappaletta, mutta niiden lukumäärä todennäköisesti on suurempi, sillä CHG I ja II tekstimäärään nähden tämän tutkielman aineisto on hyvin pieni. Βουλσός on *Voces originis latinae* -listassa muodossa βουλσοί ja ainoan yhteydessä ilmoitettu kohta on Apsyrtokselle kuulumaton CHG I 7.1. Sanat λίτρα, ἡμιμόδιος ja ῥωμαϊστί puolestaan eivät esiinny listassa ollenkaan.

Apsyrtos käyttää latinalähtöisiä sanoja kuudesti kirjoittaessaan, millä nimellä jotain kutsutaan. Viidesti kyseessä on lääketieteellinen ilmiö tai vaiva ja kerran voiteen nimi. Kaksi lääketieteellisistä vaivoista liittyvät jalkoihin: φλέμινα on polviin kertyvät neste ja σουφράγινα on jalkoihin laskeutuva neste. Kaksi tapauksista puolestaan liittyvät räkätautina tunnettuun hevosten tautiin: σουμπερίον oli yksi taudin latinankielisistä nimistä ja nestepesäkkeet nimeltä φαλκίνινα olivat yksi nivelräkätaudin ilmenemismuodoista. Neljä edellä mainittua sanaa ovat sellaisia, joiden yhteydessä esiintyy adverbi ῥωμαϊστί, jolla tuodaan ilmi, että kyseiset sanat ovat latinankielen käyttämiä. Viides lääketieteellisistä ilmiöistä ja vaivoista, κρισσοκάβωνες, on jalostuksen poissulkeva ominaisuus orissa. Apsyrtoksen voiteesta ἄμβλα μοῦλα käyttämä nimi on sama, jolla voidetta myös latinaksi kutsutaan. Näiden kuuden tapauksen kohdalla syy latinalähtöisen sanan valinnalle todennäköisesti on sekä kommunikaatio-ongelmien minimointi että Apsyrtoksen oman osaamisen esille tuominen.

Ainesosaluetteloissa Apsyrtoksella esiintyy kolmetoista latinalähtöistä sanaa: kuusi kasvinnimeä, viisi muuta ainesosaa ja kaksi mittayksikköä. Kasvinnimet, jotka Apsyrtos mainitsee ovat ἀλύσαθρον eli aleksanterinsiipiputki, ἔβισκος eli altea-yrtti, ἐβούλιον eli ruohoselja, σιλ Γαλλικόν eli käännettynä gallialainen silfion, ῥυτή eli tuoksuruuta, jolle Apsyrtos toisessa reseptissä antaa peloponnesolaisen vastineen πήγανον, ja φάβα eli papu. Viisi muuta ainesosaa ovat κηρύσσα eli valkoinen lyijy, ἄξουγγία eli rasva, σπέκλον eli kiille, λάσαρον eli silfionin mehu ja φέκλη eli viinikivisuola. Apsyrtoksen ainesosaluetteloissa käyttämät mittayksiköt ovat μόδιος eli viljamitta ja οὐγκία eli unssi. Analyysin kohdassa 2.4 esiintyy kaksi muutakin

mittayksikköä.¹⁴⁵ Syy latinalähtöisten sanojen valinnalle, kun ainakin sanoille ἐβούλιον ja φάβα oli myös perikreikkalainen vaihtoehto, lienee se, että Apsyrtos oppi reseptit siten, että kyseiset nimet kasveille olivat käytössä. Tähän on voinut vaikuttaa Apsyrtoksen armeijatausta, sillä hän oppi siellä hevoslääketiedettä ja myös mahdollisesti latinaa. Mittayksiköissä oli alueellisia eroja, joten yksinkertaisinta oli olla muuttamatta niitä toisiksi.

Ambula mula -voiteen lisäksi Apsyrtoksella esiintyy latinalähtöisiä sanoja viidessä muussa otsikossa. Otsikot ovat: ἄλλο· Ἀψύρτου καυστικὸν πρὸς κοξαρίους eli 'muuta: Apsyrtoksen polttava aine lonkkavaivaisia varten', Πότιον δήκοκτος eli 'keitejuoma', Πούλβερ κουδριγάριον eli 'nelivaljakkopulveri', Ἄλειμμα κουδριγάριον eli 'nelivaljakkovoide' ja Ἄλλο πούλβερ eli 'muu pulveri'. Hevoset olivat kalliita ja tärkeitä eläimiä, mikä korostui erityisesti sota- ja kilpahevosten kohdalla. Näin ollen hoitokeinojen omaksuminen kreikkalaiseen maailmaan myös latinankielisiltä alueilta ja hevoslääkäreiltä oli tehokasta ja myös korosti Apsyrtoksen osaamista, kun hänellä oli tietoa myös latinankielisen eläin- ja ihmislääketieteen hoitokeinoista.

Apsyrtos käyttää seitsemää sanaa, jotka eivät sovi aiemmin mainittuihin asiayhteyksiin tai muodosta yhtenäistä kokonaisuutta. Φόσσα eli kaivanto ja φοῦρνος eli uuni olivat kreikkalais-tuneita sanoja, joten niiden käyttö selittyy niiden tavanomaisuudella. Apsyrtos kuitenkin käyttää myös alun perin kreikkalaista sanaa kaivannosta, joten on mahdollista, että sanan φόσσα takana on sen kuuleminen ruunaustoimenpiteen yhteydessä. Voi toisaalta myös olla, että sana oli latinaa puhuvien legioonien käytössä niin tavallinen, että Apsyrtoksen armeijataustan vuoksi se oli hänellä käytössä arkisena synonyyminä. Samassa tekstikohdassa esiintyvät myös Μάιος eli toukokuu ja σάγος eli armeijaviitta. Sanan σάγος valintaan lienee vaikuttanut Apsyrtoksen armeijatausta, kuten myös leirimitalliseen (μόδιος καστρίσιος) ja puolikkaaseen leirimitalliseen (ἡμιμόδιον καστρίσιος), sillä ne liittyvät tiiviisti armeijaan. Armeijan vaikutus on myös yksi mahdollisuuksista, joilla sana Μάιος voidaan selittää. Muita mahdollisuuksia ovat juliaanisen kalenterin yleinen itään leviäminen, kreikkalaisen maailman moninaisten kalenterien suosion hiipuminen roomalaiskaudella, ja kuukauden korjaaminen juliaanisen kalenterin mukaiseksi *Hippiatrican* kopioimisprosessin aikana. Seitsemäs Apsyrtoksen käyttämä sana on σφράγινα eli kinner, mikä on sen tavanomainen merkitys, sillä kyseisessä kohdassa termiä ei ole selitetty auki.

¹⁴⁵ Ks. s. 35–36 ja myöhemmin johtopäätöksissä.

Kaikkiaan Apsyrtoyksella esiintyy aineiston tekstikohdissa kirjeille kahdeksan eri vastaanottajaa. He kaikki todennäköisesti osasivat latinaa – ainakin jollain tasolla – sillä vastaanottajista kuudella oli latinankielinen nimi (Caristanius Frontos, Marcus Marius, Rufus Octavius, Sabinus, Sisenna ja Ulpius Foibos) ja kahdella kreikkalainen (Apolloniades ja Ammonios), mutta kumpikin heistä oli hevoslääkäri. Vaikka heidän latinantaitonsa ei olisi kattanut kunnolla edes alakohtaista sanastoa, niin ainakin niin tavanomainen lainasana kuin οὐγκία eli unssi vaikuttaa olleen tuttu, sillä sitä ei ole selitetty auki heille osoitetuissa kirjeissä.

Eniten latinalähtöistä sanastoa Apsyrtoyksella esiintyy analyysin kohdassa 2.2 ”Ainesosaluetteloiden sanat”, jossa käsiteltäviä sanoja on yhteensä kolmetoista kappaletta. Kohdissa 2.3 ”Otsikoiden sanat” ja 2.4 ”Sekalaiset sanat” on kummassakin seitsemän sanaa, kun taas analyysin kohta 2.1 ”Muiden käyttämät sanat” sisältää vähiten latinalähtöistä sanastoa, mikä on kuusi kappaletta. Vaikka *Hippiatrica* oli kirjoitettu kreikaksi, ei sen tarkoituksena ollut palvella ainoastaan täysin kreikankielistä yleisöä, mitä latinalähtöiset sanat tuovat ilmi, sillä kreikkalainen ja roomalainen hevoslääketiede olivat vuorovaikutuksessa keskenään.

Hippiatricassa esiintyviä latinalähtöisiä sanoja on mahdollista tutkia keskittyen myös muihin kysymyksiin kuin niihin, jotka tässä tutkielmassa on nostettu esille. Teoksen auktoireiden keskinäisiä eroja latinalähtöisten sanojen käytössä voi selvittää, kuin esimerkiksi myös sitä, millaisia eroja siinä resensioiden välillä ilmenee – niin auktorikohtaisesti kuin mahdollisesti myös heitä vertaillen. Koska *Voces originis latinae* -lista on osoittautunut puutteelliseksi, kattavimman kuvan latinalähtöisistä sanoista ja kohdista, jossa ne *Hippiatricassa* esiintyvät, saa hyödyntämällä Dickeyyn teosta *Latin Loanwords in Ancient Greek: A Lexicon and Analysis* (2023) ja TLG:n tekstihakua. *Hippiatricassa* esiintyvien latinalähtöisten sanojen tutkiminen tarjoaa tietoa latinan vaikutuksesta kreikkalaiseen hevoslääketieteen sanastoon ja näin tehdesään kiinnittää huomiota alaan, joka on saanut osakseen vähemmän akateemista kiinnostusta kuin monet antiikin aihepiireistä.

Lähteet

Alkuperäislähteet:

Corpus hippiatricorum Graecorum, ediderunt Eugenius Oder et Carolus Hoppe, I *Hippiatrica Berolinensia*, editio stereotypa editionis anni MCMXXIV, stuttgartiae in aedibus B. G. Teubneri MCMLXXI.

Corpus hippiatricorum Graecorum, ediderunt Eugenius Oder et Carolus Hoppe, II *Hippiatrica Parisina, Cantabrigiensia, Londinensia, Lugdunensia*. Appendix, editio stereotypa editionis anni MCMXXVII, stuttgartiae in aedibus B. G. Teubneri MCMLXXI.

Tutkimuskirjallisuus:

- Adams 1995 J. N. Adams, *Pelagonius and Latin Veterinary Terminology in the Roman Empire*, Leiden: Brill.
<https://doi.org/10.1163/9789004377363>
- Björck 1944 G. Björck, *Apsyrtus, Julius Africanus et l'hippiatrique grecque*, (Uppsala Universitets Årsskrift, 4), Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln.
- Cam 2014 M.-T. Cam, "Le lexique d'Apsyrtos, source de Végèce (mulom. 3, 13, 4)", *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes* 88 (2), 7–26. <https://doi.org/10.3917/phil.882.0007>.
- Dickey 2023 E. Dickey, *Latin Loanwords in Ancient Greek: A Lexicon and Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Doyen-Higuet 1984 A.-M. Doyen-Higuet, "The *Hippiatrica* and Byzantine Veterinary Medicine", *Dumbarton Oaks Papers* 38, 111–120.
- Doyen-Higuet 2001 A.-M. Doyen-Higuet, "Contribution à l'histoire de la médecine vétérinaire: à propos des textes hippiatriques grecs", *Scientiarum Historia* XXVII, 3–22.
- Doyen-Higuet 2013 A.-M. Doyen-Higuet, "Le vocabulaire grec relatif au pied des équidés: Défauts, lésions et maladies", *Les Études classiques* 81(1–2), 37–58.
- Doyen-Higuet 2019 A.-M. Doyen-Higuet, "Apsyrtos de Clazomènes, sa vie, son œuvre", *Les Études classiques* 87(4), 351–409 & 470–489.

- Dvorak & Spickler 2008 G. D. Dvorak & A. R. Spickler, "Glanders", *Journal of the American Veterinary Medical Association* 233(4), 570–577.
<https://doi.org/10.2460/javma.233.4.570>
- Gitton-Ripoll 2012 V. Gitton-Ripoll, "Les latinismes dans les textes hippiatriques grecs", teoksessa F. Biville, M.-K. Lhommé & D. Vallat (toim.), *Latin vulgaire – latin tardif IX. Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Lyon 2–6 septembre 2009*, Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 837–850.
- Griffith 2006a M. Griffith, "Horsepower and Donkeywork: Equids and the Ancient Greek Imagination", *Classical Philology* 101 (3), 185–246.
- Griffith 2006b M. Griffith, "Horsepower and Donkeywork: Equids and the Ancient Greek Imagination. Part two", *Classical Philology* 101 (4), 307–358.
- Lazaris 2020 S. Lazaris, "Veterinary Medicine", teoksessa S. Lazaris (toim.), *A Companion to Byzantine Science*, Leiden: Brill, 404–428.
- Lazaris 2024 S. Lazaris, "Considérations sur la période d'activité d'Apsyrtos, hippiatre grec", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* 73, 6–37.
- MacMullen 1961 R. MacMullen, "Diocletian's Edict and the «castrensis modius»", *Aegyptus* 41 (1/2), 3–5.
- McCabe 2007 A. McCabe, *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine*, Oxford: Oxford University Press.
- Moog & Beiche 2006 F. P. Moog & M. Beiche, "Terminology (CT)", *Brill's New Pauly Online*, Brill. https://doi-org.ezproxy.utu.fi:2443/10.1163/1574-9347_bnp_e15303710
- Oder 1926 E. Oder, "Apsyrtus: Lebensbild des bedeutendsten altgriechischen Veterinärs", *Veterinärhistorisches Jahrbuch*, 2, 121–136.
- Ortega-Ferrusola et al. 2014 C. Ortega-Ferrusola et al., "Use of Colour and Spectral Doppler Ultrasonography in Stallion Andrology", *Reproduction in Domestic Animals* 49 (s4), 88–96.
<https://doi.org/10.1111/rda.12363>

- Petitjean 2019 M. Petitjean, "La datation d'Apsyrtos: données militaires et prosopographiques", *Les Études classiques* 87 (4), 331–349 & 470–489.
- Ruokavirasto 2025 Ruokavirasto: "Räkätauti (malleus)". Ruokavirasto-verkkosivu <https://www.ruokavirasto.fi/elaimet/elainten-terveys-ja-elaintaudit/elaintaudit/hevoset/rakatauti/> [haettu 9.2.2026].
- Stern 2012 S. Stern, *Calendars in Antiquity. Empire, States, and Societies*, Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199589449.001.0001>
- Willekes 2016 C. Willekes, *The Horse in the Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*, Lontoo: Bloomsbury Publishing.